

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ

КАФЕДРА УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ТА ІННОВАЦІЙНОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА

Опорний конспект лекцій

для здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр»
спеціальності 073 «Менеджмент» денної форми навчання

МИКОЛАЇВ

2018

УДК 658.5

О-64

Друкується за рішенням науково-методичної комісії факультету менеджменту
Миколаївського національного аграрного університету від
26.04.2018р., протокол № 9.

Укладач: І.О. Банєва – д-р екон. наук, професор кафедри управління
виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств, Миколаївський національний
аграрний університет.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Т.В.Стройко – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки та
міжнародних економічних відносин Миколаївського національного університету імені
В.О. Сухомлинського

О.І.Котикова – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки
підприємств Миколаївського національного аграрного університету

УДК 658.5

О-64

© Миколаївський національний
аграрний університет, 2018

©Банєва І.О.,2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
<u>МОДУЛЬ 1.</u> Наукові основи організації сільськогосподарського виробництва	
Лекція 1. Предмет, завдання і методи навчальної дисципліни “Організація виробництва»	5
Лекція 2. Система ведення господарства	
Лекція 3. Види підприємств і об’єднань, їх організаційно-економічні основи	9
<u>МОДУЛЬ 2.</u> Виробничі ресурси підприємств і організації їх використання	
Лекція 4. Організація використання земельних ресурсів та території аграрних формувань	19
Лекція 5. Організація використання засобів виробництва в аграрних формуваннях	25
Лекція 6. Організація і використання трудових ресурсів в аграрних формуваннях	30
<u>МОДУЛЬ 3.</u> Основи раціональної організації виробництва в підприємствах	
Лекція 7. Спеціалізація і поєднання галузей сільськогосподарських підприємств	33
Лекція 8. Розміри сільськогосподарських підприємств та їх підрозділів	37
Лекція 9. Економічний механізм господарювання в аграрній сфері	39
Лекція 10. Організація матеріального стимулювання праці в сільськогосподарських підприємствах	44
Лекція 11. Організація виробництва в рослинництві та тваринництві	50
Лекція 12. Організація підсобних виробництв і промислів	58
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62

ПЕРЕДМОВА

Виробництво є важливим компонентом функціонування будь-якої держави, тому що воно визначає її економічну безпеку, сталість фінансової системи і рівень життя людей.

Економічний результат діяльності підприємства, його фінансовий стан і майбутній розвиток залежать від того, наскільки раціонально організовано виробництво, чи відповідає воно сучасним вимогам оптимальності, гнучкості, мобільності, високій культурі, екологічності, конкурентоспроможності тощо. Виробництво - це тільки частина процесу, що постійно оновлюється, і тому всі техніко-технологічні та організаційно-економічні рішення можна приймати тільки на підставі аналізу достатньо повної і точної інформації про вимоги ринку, що очікуються, можливості і загрози зовнішнього середовища, слабкі та сильні сторони власної діяльності.

Організація виробництва - це сукупність заходів раціональної побудови і ведення виробництва в аграрних формуваннях. В кінцевому підсумку все це веде до створення єдиного цілого в межах окремого підприємства.

Метою дисципліни „Організація виробництва” є вивчення основних понять, категорій і засад організації виробництва, оволодіння навичками практичних розрахунків основних параметрів функціонування основного і допоміжного виробництва, обслуговуючих господарств в умовах різних типів та методів організації виробництва, раціональне використання виробничих ресурсів для створення конкурентоспроможних видів рослинницької продукції та послуг і забезпечення прибутковості аграрного підприємства.

Організація виробництва вивчає закономірності раціональної побудови і здійснення процесу виробництва в с підприємствах з метою ефективного використання трудових і матеріальних ресурсів, забезпечення максимального виходу продукції з мінімальними затратами праці і коштів. В ринковій економіці названі умови є основою всіх видів діяльності, у зв'язку з чим вимог до рівня організаційно-економічної підготовки спеціалістів різко зростають. Майбутні фахівці повинні добре володіти знаннями технології виробництва рослинницької продукції, бачити перспективу розвитку галузі і підприємства в цілому, вміти ефективно застосовувати методи і прийоми для організації високоефективного виробництва.

МОДУЛЬ 1. Наукові основи організації сільськогосподарського виробництва

Лекція 1. Предмет, завдання і методи навчальної дисципліни «Організація виробництва»

- 1. Поняття та предмет науки**
- 2. Завдання науки і її місце серед інших наук**
- 3. Методи науки і прийоми дослідження**

1. Поняття та предмет науки

Функціонування економіки в умовах ринку та її інтенсифікація вимагають пошуку ефективного використання нових джерел і організаційних методів економічного розвитку.

Важлива роль в цьому належить організації виробництва, і насамперед тому, що вона не потребує істотних капітальних вкладень, трудових витрат, а також тому, що вона є засобом інтеграції і використання всіх чинників економічного розвитку. На сучасному етапі розвитку економіки організація виробництва відіграє велику роль.

Без науково - обґрунтованої організації виробництва наявний технічний потенціал підприємств не дає належної віддачі та ефекту. У цих умовах удосконалення організації виробництва є основною умовою мобілізації внутрішньовиробничих резервів, підвищення інтенсифікації виробництва і його ефективності.

У широкому розумінні «виробництво» - це цілеспрямована діяльність зі створення будь - якого корисного продукту (товари, предмети, речі, послуги, інформація, знання тощо). Виробництво можна охарактеризувати як систему, де здійснюється цілеспрямований процес перетворення вхідних елементів (сировини, матеріалів) у корисну продукцію. Іншими словами, виробництво являє собою певну технологію, відповідно до якої здійснюється трансформація вкладених ресурсів у кінцевий результат – продукцію (послуги).

Організація виробництва в аграрних формуваннях - це комплекс організаційно-економічних, технологічних і технічних заходів, спрямованих на раціональне використання трудових ресурсів, засобів і предметів праці та землі з метою одержання прибутку підприємством.

Основна мета виробництва в ринкових умовах - полягає в забезпеченні

споживача необхідною йому продукцією (послугами) у певні строки, заданої якості з мінімальними витратами, а саме: гнучкість і своєчасність перебудови підприємства для виробництва інших видів продукції в разі зміни попиту; оптимальне виробництво при найменших витратах; високоорганізоване з культурними традиціями виробництво, що здібне випускати конкурентоспроможну продукцію і в сукупності забезпечувати стійкий фінансовий стан підприємства.

2. Завдання науки і її місце серед інших наук

Завдання науки - розкривати об'єктивні закони розвитку явищ і давати їм пояснення, за випадковим, хаотичним, відшукати і дослідити об'єктивні закони та озброїти знанням цих законів спеціалістів у їх практичній діяльності.

Об'єктами науки "Організація виробництва" є аграрні формування різних форм власності: акціонерні товариства, виробничі сільськогосподарські кооперативи та їх асоціації, товариства з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю, командитні товариства, приватні (приватно-орендні) підприємства, фермерські господарства, малі та спільні підприємства, особисті селянські господарства, тощо.

Тому, завданням науки "Організація виробництва" є обґрунтовувати шляхи організаційно-господарського зміцнення підприємств, узагальнювати нові явища в організації і плануванні виробництва, відшукувати шляхи найбільш ефективного використання землі, трудових і матеріально-технічних ресурсів, найкращі методи аналізу, планування, організації і управління сільськогосподарським виробництвом.

Кожне підприємство має свої особливості виробництва, які визначають специфічні комплексні завдання з його організації: проектування та освоєння виробництва нових видів продукції, забезпеченість сировиною; використання робочої сили та засобів виробництва; поліпшення асортименту та якості продукції, транспортування та складування; сервісне обслуговування в процесі самого процесу виробництва.

Особливості сільського господарства

- Земля - це головний засіб виробництва, не може бути замінена іншими засобами виробництва, просторово обмежена, при умові правильного і раціонального використання не зношується, а навпаки, поліпшується, що знаходить свій прояв у підвищенні її родючості.

- Економічний процес відтворення тісно переплітається з біологічним (природним), праця людини направлена на використання сил природи, життєвих функцій рослин і тварин, результати діяльності підприємств залежать не тільки від організаційно-економічних, але і від місцевих природних факторів (родючість землі, клімат і т.д.).

- Виробництво здійснюється на обширній території, у різних природно-економічних умовах, що виключає шаблонне вирішення питань його організації, технології і вимагає розроблення у кожній зоні відповідної системи землеробства, системи тваринництва, системи машин і системи ведення господарства в цілому.

- При виконанні виробничих процесів знаряддя праці переміщуються, а предмети праці залишаються на місці, що вимагає додаткових затрат на переміщення техніки і транспортування продукції до місця переробки чи зберігання.

- Існує органічний взаємозв'язок між галузями рослинництва і тваринництва, можливість використання галузями відходів виробництва.

- Готова продукція приймає участь у подальшому процесі виробництва (насіння, розсада, молоко, молодняк тварин і ін.). Засоби виробництва і жива праця в процесі виробництва повинні поєднуватись у певних пропорціях. Тому важливим завданням науки є встановлення кількісних і якісних пропорцій між силовими і робочими

машинами, узгоджень між рівнем технічної озброєності і організації технологічного процесу і праці в аграрних формуваннях.

3. Методи науки і прийоми дослідження

Під методом у будь-якій науці розуміють спосіб пізнання предмету, що вивчається. Єдиним науковим методом вивчення і дослідження природи, суспільства, суспільного виробництва - є діалектичний метод. Він не підміняє спеціальних методів науки, а є їх методологічною основою і знаряддям пізнання. Діалектика розглядає всі явища не в статичності, а в розвитку, не ізольовано, а в їх взаємозв'язку і взаємодії, в переході кількісних змін в якісні, в єдності і боротьбі суперечностей, боротьбі нового із старим.

Користуючись загальним науковим діалектичним методом, кожна наука розробляє свої специфічні методи і прийоми дослідження.

Основними методами дослідження науки є: монографічний, статистичний, розрахунково-конструктивний, експериментальний, балансовий, економіко-математичний та інші.

Монографічний метод - це детальне вивчення окремих явищ і процесів, характерних для їх сукупності, з метою розкриття закономірностей їх розвитку.

Статистичний метод - це дослідження масових співставних явищ з метою встановлення взаємозв'язку, закономірностей розвитку і кількісного впливу факторів на кінцеві результати виробництва.

Розрахунково-конструктивний метод передбачає обґрунтування декількох варіантів вирішення організаційно-економічного завдання. Після цього вибирають найбільш ефективний варіант для умов господарства.

Експериментальний метод застосовують при здійсненні виробничої перевірки розроблених рекомендацій. Зокрема при обґрунтуванні ефективності впровадження нових форм і способів організації виробництва.

Балансовий метод використовують при порівнянні потреби і надходження, наявності і потреби, наявності і надходження і т. д.

Економіко-математичний метод використовують з метою щоб знайти оптимальний варіант шляхом розробки економіко-математичних моделей і вирішення цих задач на електронно-обчислювальних машинах (ЕОМ).

Метод екстраполяції базується на визначенні динаміки показників у минулому, вважаючи, що темпи і пропорції, досягнуті на момент розробки, будуть збережені і в майбутньому.

Інтерполяційний метод, за яким підприємство визначає мету на майбутнє, встановлює довжину проектного періоду та проміжні показники.

Факторний метод є більш обґрунтований, ніж попередні. Значення показників за цього методу визначаються на основі розрахунку впливу на них найважливіших факторів, які зумовлюють зміни показника.

Метод кривих освоєнь враховує залежність розмірів витрат на виробництво від його обсягу і дозволяє визначити суму додаткових витрат на освоєння, точку беззбитковості виробництва продукції.

У сучасних умовах використовується не один метод планування, а їх комбінація в залежності від реальних умов виробництва, впливу зовнішніх чинників оскільки жоден із них не є універсальним. Вибирати метод слід в залежності від природи об'єкта, що вивчається, теоретичних передумов і мети дослідження.

Лекція 2. Система ведення господарства

- 1. Поняття і класифікація систем господарства**
- 2. Порядок обґрунтування системи господарства в сільськогосподарських підприємствах**
- 3. Система рослинництва**
- 4. Система тваринництва**
- 5. Система обслуговуючих і підсобних виробництв**

1. Поняття і класифікація систем господарства

Система господарства — це правильна спеціалізація підприємства, раціональне поєднання галузей, які разом з комплексом соціально-економічних, агрозоотехнічних та організаційних заходів спрямовані на всебічне використання виробничого потенціалу підприємства, отримання максимального прибутку.

Класифікація систем господарства здійснюється: 1) за регіональними рівнями (для країни, зони, області, району, підприємства); 2) за галузевим принципом (системи рослинництва, системи тваринництва, систем допоміжних і обслуговуючих виробництв для підприємства); 3) за технологічною ознакою (системи землеробства, системи удобрення, системи годівлі худоби, системи машин, системи оплати праці та ін.); 4) за структурним принципом (виробнича, організаційна, соціальна структура підприємства).

Поняття науково обґрунтованої системи господарства охоплює всі сторони аграрного виробництва: раціональне розміщення і спеціалізацію; правильне поєднання галузей; інтенсифікацію; найбільш ефективні напрями використання капітальних вкладень; впровадження прогресивних методів організації праці; вдосконалення форм управління і планування виробництва; підвищення матеріальної зацікавленості працівників у збільшенні виробництва продукції і зниженні її собівартості, підвищенні ефективності всіх галузей. Основні її ланки — спеціалізація та раціональне поєднання галузей, системи рослинництва, тваринництва, машин, організаційно-економічних заходів тощо. Чим нижче регіональний рівень, для якого розробляється система господарства, тим глибшим і конкретнішим має бути її розроблення.

До раціональної системи господарства ставляться такі основні вимоги: виконання договірних зобов'язань з виробництва певних видів товарної продукції, вдосконалення спеціалізації виробництва, правильне поєднання галузей, найбільш повне і раціональне використання ресурсного потенціалу (землі, трудових ресурсів, основних та оборотних фондів), зменшення сезонності використання трудових ресурсів протягом року, підвищення ефективності всіх галузей.

При обґрунтуванні системи господарства конкретного сільськогосподарського підприємства визначають його раціональну виробничу й організаційну структуру. При цьому кількість галузей, які склалися в господарстві, може зберігатись або змінитись у зв'язку із впровадженням нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, високопродуктивних порід тварин, нових високопродуктивних машин тощо.

Система господарства розробляється для кожного конкретного підприємства. При цьому широко використовуються рекомендації наукових установ, кращі досягнення підприємств та їх виробничих підрозділів, нормативні матеріали та ін.

2. Порядок обґрунтування системи господарства в сільськогосподарських підприємствах

Обґрунтування системи господарства в конкретному підприємстві пов'язане з проведенням певної аналітичної роботи, а також розробленням різних організаційно-економічних, технічних і технологічних заходів на перспективу. Порядок роботи при цьому може бути таким: аналіз галузей підприємства за останні роки та виявлення резервів їх подальшого розвитку; уточнення загальногосподарської і внутрішньогосподарської спеціалізації, кооперування та інтеграція виробництва; система рослинництва; система кормовиробництва; система тваринництва; система заходів щодо механізації, електрифікації та автоматизації виробництва; система обслуговуючих і підсобних виробництв; система організації та оплати праці і баланс праці; організаційна, виробнича структура і структура управління підприємством; соціальний розвиток колективу підприємства; розвиток особистих господарств населення; капітальні вкладення; економічна ефективність системи ведення господарства.

Особливо важливим у проектуванні системи господарства є оптимізація виробничої структури підприємства, а також обґрунтування систем рослинництва і систем тваринництва.

3. Система рослинництва

Система рослинництва визначає склад і співвідношення в підприємстві таких галузей, як рільництво, кормовиробництво, овочівництво, садівництво, а також комплекс заходів щодо їх ведення, який охоплює техніку, технологію та організацію виробництва.

Технологічною основою рослинництва є система землеробства, тобто комплекс організаційно-економічних та агротехнічних заходів щодо раціонального використання землі, підвищення врожайності сільськогосподарських культур, збереження та підвищення родючості ґрунту. Система землеробства розробляється з урахуванням умов конкретної природно-

економічної зони і включає: організацію земельної території і систему сівозмін; систему удобрення в сівозмінах; систему насінництва; систему захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів; систему обробітку ґрунту та догляду за посівами; систему меліоративних заходів. Всі ці елементи тісно пов'язані між собою і застосовуються в комплексі.

Організація земельної території і система сівозмін передбачають певний порядок використання землі для створення оптимальних умов росту й розвитку сільськогосподарських культур: використання кращих попередників, найефективніше застосування добрив і засобів захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів. Разом з тим система сівозмін тісно пов'язана із структурою посівних площ господарства, сприяючи вдосконаленню останньої.

Система удобрення у сівозмінах передбачає кількість і строки внесення органічних добрив під кожен культуру і тісно пов'язана з іншими елементами системи землеробства. Вона має забезпечити максимальну ефективність добрив.

Система насінництва пов'язана із застосуванням високоврожайних районуваних сортів сільськогосподарських культур відповідно до умов кожної природно-економічної зони.

Система обробітку ґрунту і догляду за рослинами також тісно пов'язана з іншими елементами системи землеробства і застосовується з урахуванням ґрунтових та кліматичних особливостей зони розміщення господарства. Система захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів повинна включати різні біологічні, агротехнічні та хімічні заходи.

Система меліорації включає різні заходи регулювання водного режиму ґрунту: осушення, зрошення, полезахисне лісонасадження тощо.

Раціональна система землеробства має забезпечити якнайповніше використання всіх її елементів, віддаючи перевагу тим із них, які найбільшою мірою сприяють ефективному використанню землі в умовах конкретного аграрного підприємства.

4. Система тваринництва

Система тваринництва — це склад і співвідношення його галузей, а також сукупність технічних, зооветеринарних та організаційно-економічних заходів ведення виробництва, спрямованих на збільшення обсягів продукції тваринництва і підвищення його ефективності.

До *технічних заходів* (елементів) системи належать будівлі, споруди для утримання худоби, система машин і механізмів для виконання виробничих процесів, первинної переробки продукції та ін.

Зооветеринарні заходи включають організацію відтворення стада, поліпшення племінних якостей тварин, способи їх утримання, тип годівлі, засоби захисту тварин від хвороб та ін. Ці заходи мають бути спрямовані на інтенсивне використання тварин, тобто забезпечувати раціональні темпи відтворення стада, економічно вигідні строки господарського використання тварин, оптимальні норми їх вибракування, високий рівень продуктивності та ін.

До *організаційно-економічних заходів* належать обґрунтування спеціалізації тваринництва, структури стада та щільності поголів'я худоби, розмірів ферм і комплексів, розміщення їх на території господарства, організації і оплати праці, планування розвитку галузей, внутрішньогосподарські та міжгосподарські зв'язки тощо.

Усі перелічені вище елементи системи тваринництва пов'язані між собою і тісно взаємодіють.

Залежно від природно-економічних умов та способів використання кормів і утримання тварин виділяють такі системи тваринництва: пасовищну, пасовищно-стійлову (стійлово-пасовищну) і стійлову.

При *пасовищній системі* здійснюється екстенсивне ведення тваринництва з незначним втручанням людини у процес виробництва продукції. Цю систему застосовують у зонах з м'якою зимою, великими площами пасовищ у вівчарстві, м'ясному скотарстві.

Пасовищно-стійлову, або стійлово-пасовищну, систему (залежно від тривалості пасовищного чи стійлового періоду) використовують у районах із суворою зимою, проте із значними площами природних кормових угідь, наприклад, на Поліссі України. Інтенсивну форму цієї системи широко застосовують у молочному скотарстві, при вирощуванні молодняка великої рогатої худоби.

Одним з елементів кожної системи тваринництва є спеціалізація галузі (наприклад, в скотарстві — молочний напрям, м'со-молочний, м'ясне скотарство). Кожен напрям спеціалізації в галузях тваринництва характеризується використанням певних технічних засобів, технології та організації виробництва.

5. Система обслуговуючих і підсобних виробництв

Особливості сільськогосподарського виробництва і завдання щодо його високоефективного розвитку вимагають організації у кожному аграрному підприємстві або на міжгосподарській основі системи підсобних і допоміжних виробництв. Розвиток їх залежить від природно-економічних умов господарства та його спеціалізації.

За видами діяльності розрізняють такі форми підсобних підприємств:

1) з переробки сільськогосподарської продукції (консервні заводи і цехи, млини, комбікормові заводи, олійниці та ін).

2) із зберігання сільськогосподарської продукції (овоче- і фруктосховища, холодильники);

3) з виробництва будівельних матеріалів (цегельні та черепичні заводи, лісопилки, кам'яні кар'єри);

4) з виготовлення керамічних і скляних виробів, тари, предметів побуту (меблів, кошків, віників тощо).

Організація підсобних підприємств має сприяти успішному розвитку галузей сільськогосподарського виробництва, зменшенню сезонності використання робочої сили, зокрема більш повному і рівномірному використанню її протягом року, особливо в пізньоосінній, зимовий та ранньовесняний періоди.

Контрольні запитання

1. Що означає система господарства і яку класифікацію систем господарства ви знаєте?

2. Який зміст системи господарства сільськогосподарського підприємства?

3. Якою є послідовність обґрунтування заходів впровадження системи господарства в аграрних підприємствах?

4. Охарактеризуйте основні елементи системи рослинництва.

5. Які основні елементи системи тваринництва ви знаєте?

6. Дайте характеристику системи ведення обслуговуючих і підсобних промислових виробництв.

Лекція 3. Види підприємств і об'єднань, їх організаційно-економічні основи

1.Форми власності та їхній історичний розвиток

2.Організаційно-економічні основи с/г підприємств

3.Організаційні форми агропромислових об'єднань

4.Організація фермерських і особистих господарств

1.Форми власності та їхній історичний розвиток

Перевага багатоманітності форм власності полягає в тому, що вона створює умови для економічного змагання різноманітних форм власності, їхньої конкуренції в умовах рівноправності, чим самим форми чинників розвитку продуктивних сил і доводять свою ефективність.

Реальне усупільнення виробництва в ХХ ст. зумовило таку ситуацію, що в одних країнах начебто панувала приватна власність та її різновиди, а в інших – суспільна власність та її форми. При цьому вважалося, що приватна власність, яка панує в капіталістичних країнах, позбавлена можливості змінювати свій соціально-економічний зміст. А панування суспільної власності в країнах з адміністративно-командною економікою зображалася як вищий ступінь прогресу, і держава насильно насаджувала державну власність знову ж таки як найвищу форму суспільної власності.

Життя довело, що таке тлумачення процесів реально усупільнення наприкінці ХХ ст. далеке від дійсності. Як переконує досвід, нині уже не можна зводити виробничі відносини тільки до приватновласницьких чи суспільних форм власності. Цей підхід надто спрощений і не відповідає реальному стану речей. Адже в розвинених країнах реальне усупільнення призвело до глибоких змін форм власності, передусім на основі взаємопроникнення приватної та державної форм власності, до різноманітності їхніх форм. Звичайно, це не означає, що приватна власність зникла.

Навпаки, індивідуальна приватна власність і раніше, і нині має значне поширення в розвинених країнах. Вона пов'язана насамперед з малим бізнесом. Для неї характерне поєднання власності та управління.

Коли йдеться про форми власності, мається на увазі критерій, що визначає її суб'єкта, тобто того, кому належать об'єкти власності. Суб'єктами виступають фізичні особи, тобто громадяни своєї країни або іноземної держави, юридичні особи – різного роду колективні об'єднання й організації, а також держава. Об'єктами власності можуть бути матеріальний та інтелектуальний продукт, земля, природні ресурси, акції, облигації, інші цінні папери тощо.

За формою права власності виділяють приватну, державну, колективну. Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не

поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

2. Організаційно-економічні основи с/г підприємств

В сучасних умовах створюються підприємства ринкового типу. До них належать : приватні (приватно-орендні) підприємства, господарські товариства, державні підприємства, с/г кооперативи

Приватні та приватно-орендні сільськогосподарські підприємства займають досить велику нішу серед загальної кількості суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України. З метою спрощення використання при дослідженні уявляється необхідним об'єднати названі підприємства під однією спільною назвою *приватно-орендних сільськогосподарських підприємств (ПОСІП)*, бо нинішні приватні підприємства в абсолютній більшості базуються на оренді майнових та земельних часток (паїв), тобто є за своєю природою також орендними.

Приватне підприємство – це підприємство, яке створюється на основі приватної власності однієї (декількох) фізичних або юридичних осіб. Засновниками приватного підприємства можуть бути як громадяни України так і іноземці або особи без громадянства. Порядок діяльності приватних підприємств регулюється Господарським кодексом. Управління приватним підприємством виконується у відповідності з уставними документами (Уставом підприємства, Установчий договір).

До господарських товариств відносяться: АТ, ТОВ,ТДВ,ТПВ, командитні.

АТ Згідно до Закону «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Згідно до Закону «Про акціонерні товариства» акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства.

На сьогодні найбільш поширеною організаційно-правовою формою для малого та середнього бізнесу є ТОВ. Правовий механізм створення, провадження діяльності, припинення товариства з обмеженою відповідальністю

є не достатньо гнучким для пристосування до потреб великої кількості підприємств, які суттєво відрізняються, зокрема, кількістю працівників, обсягом активів та видом діяльності. Статутний капітал не обмежується, але не менше 1 мін.ЗП.

ТДВ менш поширені, оскільки забезпечують своїм учасникам менш привабливий режим, який передбачає накладення на них додаткової відповідальності за виконання боргових зобов'язань у разі його ліквідації. Однак згідно із законодавством окремі види підприємницької діяльності можуть провадитися виключно в організаційно-правовій формі товариства з додатковою відповідальністю.

Повним товариство - це об'єднання двох або більше осіб, учасники якого (повні товариші) відповідно до укладеної між ними договором займаються підприємницькою діяльністю від імені товариства. Учасники повного товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність своїм майном по зобов'язаннях товариства. Це означає, що відповідальність всіх учасників пропорційна розміру їх вкладу.

Командитне товариство в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Командитне товариство містить в собі ознаки повного товариства і ТОВ.

Державне підприємство – є формуванн, яке засноване на базі державної власності і як правило створюється з рішенням власника(держави) в особі уповноважених органів.

В Україні державні сільськогосподарські підприємства становлять лише незначну частину суб'єктів аграрного господарювання. Така ситуація на сьогодні є виправданою, оскільки потреби держави в аграрній сировині та продукції майже повністю забезпечують суб'єкти сільськогосподарського виробництва приватного сектору. Проте слід наголосити, що повна ліквідація державних сільськогосподарських підприємств є неприпустимою, адже існують такі сфери господарювання, де потреби держави можуть забезпечити лише державні сільськогосподарські підприємства.

Кооперативи – підприємства створені шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільгосптоваровиробників в іншу юридичну особу на засадах членства. До органів управління крім загальних зборів відносять правління кооператива, спостережну раду, виконавчу дирекцію, ревізійну комісію.

Прибуток належить членам кооператива і має розподілятися так, щоб уникнути можливості збагачення одного за рахунок іншого. Економічна суть

кооперативу більше пов'язана із задоволенням інтересів учасників в отриманні необхідних послуг, тоді як ВАТ домінуючим є ефективне використання капіталу.

3. Організаційні форми агропромислових об'єднань

Найпоширенішими формами об'єднань є Асоціації, корпорації, консорціуми, холдинги концерни, кластери, фінансово-промислові групи, спільні підприємства, науково-фінансові групи

Агропромислові асоціації є добровільним об'єднанням підприємств на базі головного підприємства — як правило переробного (м'ясокомбінату або молокозавод, маслозаводу), за якими зберігається господарська самостійність і право юридичної особи. Мета створення асоціації — поєднання інтересів аграрних та переробних підприємств й досягнення на цій основі збільшення виробництва продукції та одержання більшого прибутку.

Ефективність роботи асоціації залежить від справедливого розподілу прибутку переробного підприємства між товаровиробниками. Спектр функцій, які делегуються підприємствами агропромисловій асоціації, може бути різним.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих і комерційних інтересів різних трудових колективів з коригуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників.

В Україні корпорації не здійснюють безпосередньо виробничу діяльність (хоча це і не заборонено), а є лише об'єднанням виробничих та інших юридичних осіб з метою централізованого регулювання.

Діяльність корпорацій в Україні регламентується Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами України.

Консорціуми – форма господарювання, яка заснована на добровільній кооперації аграрних, промислових, торгівельних, наукових та інших формувань з метою об'єднання вільних матеріалів і фінансових ресурсів і одержання додаткового прибутку на вкладений капітал. Всі учасники є рівноправними партнерами.

Метою створення є об'єднання вільних матеріальних фінансових ресурсів та одержання додаткового прибутку, що розглядається відповідно до дольової участі. Важливою перевагою агроконсорціумів є демократичний характер управління ними.

Холдинг - об'єднання, яке основане на залежності дочірної компанії від холдингової компанії. Холдингова компанія - це господарчий об'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших господарських суб'єктів і забезпечує управління і контроль за всіма підприємствами, що входять в його склад. Характерними ознаками агрохолдингів є орієнтація виробництва на

експорт продукції, інтеграція виробництва з переробкою сільськогосподарської продукції, а також збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства за рахунок ефекту масштабу.

Концерн - статутне об'єднання підприємств, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. У концерн можуть об'єднуватися промислові та торговельні підприємства, транспортні, фінансові та науково-дослідницькі фірми. Простіше кажучи, концерн – це об'єднання декількох фірм в одне ціле зі збереженням самостійності.

Кластер - територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами і органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції і економічного зростання регіону. Суттєвою рисою яка відрізняє кластер від різноманітних об'єднань підприємств, є те, що між підприємствами та іншими учасниками кластерного об'єднання зберігаються конкурентні відносини. Вони не втрачають своєї господарської та юридичної самостійності, а зв'язок заснований на спільному використанні наявних конкурентних переваг.

Аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ) – це група суб'єктів господарювання, які знаходяться під безпосереднім або опосередкованим контролем юридичної чи фізичної особи, які пов'язані між собою юридичними та господарськими відносинами з метою синтезу аграрного, промислового, кредитно-фінансового, торговельного капіталу для забезпечення справедливого перерозподілений кінцевого прибутку (збитку) і подолання цінового диспаритету, створення найбільш сприятливого ринкового середовища для реалізації масштабних аграрних бізнес-проектів та державних програм. установа максимального ефективного контролю за ринком виробництва, переробки її збуту продукції та підвищення конкурентоспроможності всіх учасників на основі реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку. Спільні підприємства – це формування, що створюються спільно з іноземними інвестиціями. Порядок їх організації визначається ЗУ Про інвестиційну діяльність. Таке підприємство має право без ліцензії експортувати і імпортувати продукцію для власних потреб.

В цілому спільне підприємство виступає дуже позитивним явищем, яке характеризує вливання інвестицій, що завжди сприяє росту економіки, особливо в умовах кризи.

4. Організація фермерських і особистих господарств

Фермерське господарство може бути створене одним або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

Фермерське господарство діє на основі Статуту, у якому зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства.

Контрольні запитання

1. Які існують форми власності і види сільськогосподарських підприємств?
2. Який порядок створення товариства з обмеженою відповідальністю?
3. Що таке сільськогосподарський виробничий кооператив та які принципи його діяльності?
4. Які основні права та обов'язки членів сільськогосподарського виробничого кооперативу?
5. Які питання вирішують загальні збори членів сільськогосподарського виробничого кооперативу?
6. Охарактеризуйте порядок створення та основні положення діяльності приватного (приватно-орендного) підприємства.
7. Що являють собою міжгосподарські і агропромислові формування і яка їх роль в розвитку сільського господарства?
8. Які основні принципи організації і функціонування міжгосподарських і агропромислових формувань ви знаєте?
9. Поняття і порядок створення акціонерного товариства.
10. Які органи управління в акціонерному товаристві та їх функції?
11. Охарактеризуйте розвиток особистих селянських господарств та шляхи їх державної підтримки.

МОДУЛЬ 2. Виробничі ресурси підприємств і організації їх використання

Лекція 4. Організація використання земельних ресурсів та території аграрних формувань

1. Розподіл земель за цільовим та господарським призначенням
2. Види родючості ґрунту. Якісна і економічна оцінка стану і ефективності використання земель.
3. Методика грошової оцінки земель.
4. Організація землекористування території агроформувань

1. Розподіл земель за цільовим та господарським призначенням

Земля є одним з основних джерел існування суспільства. Серед умов, необхідних для виробничої діяльності і життя людей, вона займає особливе місце. На землі розміщуються міста і села, вона є основою для розвитку промисловості, транспорту, а особливо сільського господарства та підприємств інших видів людської діяльності.

Згідно із Земельним кодексом України землі поділяються по цільовому призначенню на :

- землі с/г призначення
- землі житлової і громадської забудови;
- землі оздоровчого призначення
- землі природно-заповідного фонду
- землі історико-культурного призначення
- землі лісового фонду
- землі водного фонду
- землі промисловості, транспорту, зв'язку.

За господарським призначенням землі поділяються :

- с/г призначення
- не с/г призначення (чагарники, болота тощо)
- рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження.

В підприємствах ведеться облік кількості і якості земель. В цілому по країні цей облік здійснюється у складі Державного земельного кадастру України – це систематизована на науковій основі сукупність достовірних даних про природні властивості земель, їх господарський і правовий стан, зокрема даних про реєстрацію землекористувань, облік кількості і якості земель, бонітування (якісну оцінку ґрунтів) та економічну оцінку землі. Дані земельного кадастру використовуються для організації планомірного і найбільш ефективного використання земельних ресурсів в інтересах всього суспільства, охорони і підвищення родючості ґрунту.

2. Види родючості ґрунту.

Якісна і економічна оцінка стану і ефективності використання земель.

Крім природних властивостей ґрунту, продуктивність землі зумовлюється рівнем розвитку продуктивних сил та іншими чинниками, дія яких змінюється як з часом так і територіально. Через це одні і ті ж ґрунти по-різному можуть вплинути на результати праці в сільському господарстві, в залежності від якісних властивостей ґрунту. Тому родючість ґрунту необхідно розглядати з різних сторін.

Родючість ґрунту визначається здатністю давати урожай, тобто здатністю ґрунту нагромаджувати й утримувати вологу та забезпечувати нею рослин,

нагромаджувати і трансформувати поживні речовини в доступній для рослин формі, а також забезпечувати доступ кисню в зону кореневої системи рослин, тобто здійснювати аерацію ґрунту.

Розрізняють природну і економічну родючість ґрунту. Природна є результатом тривалого ґрунтоутворного процесу, що проходить в певних кліматичних умовах, визначається фізичними, хімічними і біологічними властивостями ґрунту. У чистому виді вона існує доти, поки людина не включає землю в процес виробництва продукції. Ділянки землі за своєю природною родючістю не є однакові.

Природна родючість ґрунту може підвищуватися під дією праці людини в процесі виробництва. В цьому разі вона називається штучною і відображає вкладення праці і коштів в обробіток землі. Природна і штучна родючість ґрунту пов'язані між собою.

Штучна родючість ґрунту створюється після включення землі в процес експлуатації і внаслідок її окультурення. Внесення добрив і здійснення науково - обґрунтованих меліоративних заходів створює умови для набуття ґрунтовим покривом додаткових властивостей.

Кількість поживних речовин в ґрунті при цьому зростає, а їх засвоєваність рослинами підвищується. Проте навіть під впливом людини родючість, набута ґрунтом внаслідок ґрунтоутворного процесу, його природні властивості не знижуються, а виступають як основа штучної родючості, її невіддільний елемент. Сукупність природної і штучної родючості ґрунту в умовах певного рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин становить економічну родючість ґрунту.

Кількісні і якісні показники економічної родючості ґрунту можна виразити через абсолютну і відносну родючість. Абсолютна родючість ґрунту характеризується урожайністю сільськогосподарських культур з одиниці земельної площі, а відносна – виходом продукції на одиницю затрат. Абсолютна і відносна родючість ґрунту є кількісним і якісним виразом економічної родючості землі. Ці дані відображають у земельному кадастрі.

Якісну оцінку землі роблять спеціалісти в галузі ґрунтознавства, агрохімії і землеробства. На основі проведених обстежень вони складають картографи ґрунтів, де зазначають якісні показники земельних угідь, особливо орних та кормових і шляхи їх ефективного використання.

Економічна оцінка землі, на відміну від якісної оцінки землі як природного тіла, характеризує її суспільно-економічну цінність. Предметом економічної оцінки землі є вивчення її цінності як засобу виробництва і зокрема її економічної родючості.

При визначенні економічної оцінки землі необхідно використовувати такі показники:

- продуктивність – вартість валової продукції в кадастрових цінах (в грн. з 1га земельних угідь) – при загальній оцінці або урожайність (в ц/га) – при частковій оцінці;
- окупність затрат – вартість продукції в кадастрових цінах або кількість її в натуральному виразі в розрахунку на 100 грн. затрат;
- диференціальний доход – додаткова частина чистого доходу на відносно кращих землях.

Економічну ефективність використання земель визначають за допомогою натуральних і вартісних показників.

До натуральних показників відносять:

- урожайність сільськогосподарських культур;
- виробництво окремих видів тваринницької продукції на 100 га відповідних земельних угідь (продукцію скотарства і вівчарства розраховують на 100 га сільськогосподарських угідь, свинарства – на 100 га ріллі, птахівництва – на 100 га площі посіву зернових).

До вартісних показників відносять: виробництво валової продукції в порівнянних цінах, товарної продукції в поточних цінах реалізації, валового доходу і прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь; коефіцієнт віддачі, як відношення вартості валової продукції сільського господарства до витрат на її виробництво.

Узагальнюючим показником, який свідчить про ефективність використання земель в цілому у господарстві є вартість всієї валової продукції в порівнянних цінах і землеробства зокрема, в розрахунку на одиницю сільськогосподарських угідь та ріллі. Однак для порівняння ефективності використання землі господарствами, районами, областями (а саме таке порівняння дозволяє встановити відносний ступінь використання угідь) він недостатній. Для загального визначення ефективності використання землі розраховують величину валового і чистого доходу на одиницю земельної площі, розраховують також і розмір умовного чистого доходу як різницю між вартістю всієї валової продукції та затратами на її виробництво.

Отже, натуральні показники характеризують продуктивність лише певної частини сільськогосподарських угідь, а вартісні – всієї їхньої площі.

3.Методика грошової оцінки земель.

Інститутом аграрної економіки розроблено методику оцінку землі. У відповідності з методикою за основу взято зернові культури як основні.

При визначенні грошової оцінки земель був прийнятий рентний доход, який створюється за рахунок якості ґрунтів і сільськогосподарської праці.. Його розмір залежить від якості і місцезрештування земельних ділянок та інтенсивності виробництва.

В основу методики визначення грошової оцінки земель покладено рентний дохід на вирощуванні зернових культур, які в структурі посівів займають найбільшу частку і вирощуються практично на всіх землях.

З метою запобігання впливу інфляційних процесів на результат оцінки, методикою передбачено обчислення рентного доходу у натуральних показниках (центнерах зерна), що дає змогу визначити грошову оцінку земель як за внутрішніми поточними, так і за світовими цінами на зерно, а також при необхідності, здійснювати її індексацію.

Величина рентного доходу по кожній культурі обчислюється за формулою :

$$Рд = (У*Ц-З-З*Кнр);$$

Рд- рентний дохід по ріллі;

У- урожайність зернових, ц/га;

Ц – ціна реалізації 1 ц, грн;

З- виробничі витрати на виробництво культури, грн. на 1 га посіву;

Кнр – коефіцієнт норми рентабельності, %

Обчислений по кожній культурі рентний дохід зважується через структуру посівних площ, а потім підсумовується. Таким чином визначається загальний обсяг рентного доходу по рослинництву у будь-якому с/г підприємстві.

По інших видах угідь Дрентний дохід визначають за формулою:

$$Рді = Рд * (Рдіе/Рде); \text{ де:}$$

Рдіе – деференц. Рентний дохід інших угідь за економічною оцінкою земель з 1 га, грн.

Рде – диференц. Рентний дохід з одиниці орних земель за економічною оцінкою виробництва .

Диференц. рента не однакова, тому що землі мають різне положення та ринок збуту.

Крім диференціального рентного доходу, у сільському господарстві на всіх землях, незалежно від їх якості і місцезосташування, створюється абсолютний рентний дохід, який за підрахунками у період оцінки земель відповідає 1,6ц зерна.

Диференціальний рентний дохід в цілому по Україні становить 7,4ц зернових з гектара, а разом з абсолютним рентним доходом (1,6ц) – 9 ц /га.

Знаючи дифер. дохід до нього додають абсолютний рентний дохід і грошову оцінку земель, що визнач. За формулою:

$$Гоз = Рд.заг.* Ц*Тк,$$

Гоз- грошова оцінка земель;

Рд.заг – загальний рентний дохід в середньому по країні складає 9 ц. (Рд + абсолютний рентний дохід)

Ц- ціна одиниці продукції,грн. за 1 ц

Тк- термін капіталізації рентного доходу, який встановлюється на рівні 33 років.

Грошова оцінка земель необхідна для регулювання земельних відносин при передачі землі у власність, спадщину, під заставу з метою одержання банківського кредиту, при даруванні, оренді, визначенні розміру внеску при створенні акціонерних товариств, кооперативів.

4. Організація землекористування території агроформувань

Основне завдання землевпорядкування аграрних формувань – це приведення розміщення, розміру і складу їх землекористувань у відповідність з потребами і завданнями сільськогосподарського виробництва і раціонального використання землі як основного засобу виробництва. Складовими частинами міжгосподарського землекористування з утворення і впорядкування землекористувань аграрних підприємств є: встановлення розмірів площі землекористувачів; розміщення і формування землекористувань; розміщення центральних садіб (при утворенні нових землекористувань); включення в склад землекористувань угідь певного виду, якості і в оптимальному співвідношенні; розміщення меж землекористувань; складання схем внутрішньогосподарської організації території.

Землекористування повинно бути сформовано у вигляді одного компактного масиву зручної конфігурації і найменшої протяжності, не розчленованого різними природними і штучними перешкодами.

При проектуванні міжгосподарських меж у відкритій місцевості і особливо на ріллі їх розміщують прямолінійно, всюди де можливо меж суміщають з природними і штучними перешкодами, живими урочищами і спорудами, магістралями, каналами, а також розміщують на вододілах, в місцях стоку і т.д.

Зміни меж і розмірів аграрних формувань проводиться при укрупненні і розукрупненні господарств в зв'язку з перерозподілом земель між землекористувачами, при ліквідації дрібноконтурності, вклинюванні, а також інших незручностей, які викликані меліоративним, дорожнім чи іншим будівництвом.

Для правильної організації землекористування в аграрних формуваннях важливу роль відіграє закладання лісосмуг. При цьому слід враховувати: поздовжні (основні) лісосмуги закладаються впоперек напрямку вітрів, які переважають, а поперечні – перпендикулярно до поздовжніх; відстань між лісосмугами має дорівнювати 25-30-кратній висоті дерев і враховувати загальні умови: ширина лісосмуг повинна становити 6-9м (дворядні та трирядні); відстань між лісосмугами на схилах 3-4⁰ не повинна перевищувати 300-400 м, а на більш крутих ще менше.

Важливе значення для раціонального використання землі і успішного функціонування сільськогосподарського виробництва має розміщення доріг, які

залежать від їх призначення. Розрізняють дороги внутрішньогосподарські, магістральні і польові.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте значення землі, як основного засобу виробництва в сільськогосподарських підприємствах.
2. Охарактеризуйте правові основи використання земель в Україні.
3. Назвіть критерії класифікації земельних ресурсів та наведіть саму класифікацію.
4. Дайте загальну характеристику земельного балансу та основних складових його.
5. Які показники визначають економічну оцінку землі?
6. Назвіть показники рівня інтенсивності використання землі та дайте їм характеристику.
7. Назвіть показники економічної ефективності використання земель та дайте їм характеристику.
8. Охарактеризуйте організацію території аграрних формувань.
9. У чому полягає організація робіт з охорони земельних ресурсів.

Лекція 5. Організація використання засобів виробництва в аграрних формуваннях

- 1. Сутність засобів виробництва, джерела їх формування і відтворення**
- 2. Комплектування господарств засобами виробництва, організація їх використання**
- 3. Організація внутрішньогосподарського транспортного обслуговування**
- 4. Організація технічного обслуговування, ремонту і зберігання техніки**
- 5. Організація нафто- і електрогосподарства**

1. Сутність засобів виробництва, джерела їх формування і відтворення

В умовах становлення ринкових відносин, розвитку різних форм господарювання велике значення мають формування матеріально-технічної бази, організації відтворення засобів виробництва і постачання підприємств засобами виробництва.

Засоби виробництва – це сукупність засобів та предметів праці, які становлять матеріальну основу виробництва і використовуються людиною при створенні матеріальних благ. Вони є основним елементом матеріально-технічної бази.

Засоби виробництва класифікуються за їх роллю в процесі праці на предмети праці і знаряддя праці, а за значенням у процесі виробництва на основні і оборотні.

За характером участі у виробничому процесі основні засоби поділяються на засоби виробничого і невиробничого призначення.

З метою створення необхідних умов для відтворення основних засобів періодично індексують їхню балансову вартість. Суть такої індексації полягає в тому, що за кожним структурним елементом Державним комітетом статистики і Міністерством фінансів розраховуються індекси, виходячи із фактично підвищеного рівня цін на будівництво та промислову продукцію у поточному році. Для відтворення і збільшення основних засобів виробництва використовують відрахування від прибутку, кредити банків, внески спонсорів, амортизаційний фонд, а оборотних – продукцію власного виробництва, доходи від реалізації продукції, короткострокові позики, аванс, що одержують за майбутню продукцію, доходи від обороту цінних паперів.

У практиці є просте і розширене відтворення основних засобів. Просте відтворення – це оновлення основних засобів у попередньому розмірі в натуральному чи грошовому виразі, їх повне (заміна спрацьованих) і часткове (капітальний ремонт) відновлення. Метою розширеного відтворення є фондооснащення господарства, оптимізація структури й поліпшення якості речових елементів основних засобів, тобто відновлення їх на повній технічній основі, що дає змогу сільськогосподарським підприємствам удосконалювати структуру і нарощувати виробництво при поліпшенні якості продукції, підвищенні продуктивності праці та зниженні собівартості продукції.

2.Комплетування господарств засобами виробництва, організація їх використання

Система машин – це поєднання окремих силових і робочих машин, що забезпечують виконання всіх технологічних операцій в основних галузях виробництва.

Організаційно – економічні вимоги до системи машин ґрунтуються на забезпеченні при їх використанні технологічних параметрів виконання операцій та створенні відповідних умов праці на робочому місці, які відповідали б вимогам санітарно-гігієнічних, психофізіологічних і естетичних нормативів.

Для визначення потреби господарства в тракторах, комбайнах і інших машинах використовують різні способи:

- за даними загального обсягу механізованих робіт в умовних еталонних гектарах;
- за обсягом робіт у найбільш напружені періоди;
- нормативний метод;
- метод лінійного програмування.

Потребу господарства в техніці встановлюють на основі технологічних карт з вирощування і збирання культур, порівняльній економічній оцінці машинно-тракторних агрегатів при виконанні ними різних процесів, зведеного плану механізованих робіт, плану – графіку використання машин на протязі календарного року.

Потребу в тягових і робочих машинах визначають на підставі обсягів робіт та строків їх виконання згідно з технологічними картами за марками тракторів, комбайнів і набору комплексу робочих машин, які агрегуються з тими чи іншими тракторами. При цьому враховують врожайність культур, валовий збір, норми виробітку, плановий обсяг механізованих робіт та строки їх виконання, продуктивність скомплектованих агрегатів. Потребу в тракторах розраховують як в умовних одиницях, використовуючи при цьому обсяг робіт в умовних еталонних гектарах, так і у фізичних – за марками тракторів з урахуванням напружених періодів польових робіт.

3. Організація внутрішньогосподарського транспортного обслуговування

В аграрних формуваннях систематично зростає обсяг вантажоперевезень, а звідси дедалі більшого значення набуває правильна організація і використання транспортних засобів. Витрати на утримання і використання транспортних засобів сягають 20-30% загальної суми витрат на виробництво продукції рослинництва і тваринництва.

Внутрішньогосподарські вантажі – це вантажі, які перевозять з полів, садів, луків на склади, ферми і навпаки. Доля цих перевезень складає до 80% обсягів вантажів в тоннах і 45% вантажообігу в тонно-кілометрах. Внутрішньобригадні вантажі (перевезення працівників, підвезення тари, добрив, насіння на поля, продукції до місць сортування, пакування та інші).

За ступенем використання вантажопід'ємності вантажні поділяються на 4 класи:

1. високотранспортабельні (використовують вантажопід'ємність на 100%-зерно, мін.добрива)
2. використовують вантажопід. на 70-80% (картопля, буряк)
3. використовують вантаж. на 50%
4. малотранспортабельні- сіно, солома, розсада, садженці -до 50%

Для того щоб організувати раціональне використання авто на кожному конкретному підприємстві плануються і розраховуються наступні показники:

1. коефіцієнт використання авто= машинодні в роботі/машинодні перебування в господарстві 365
2. коефіцієнт використаного пробігу= пробіг з вантажем/загальний пробіг (0,5)
3. коефіцієнт вантажопід'ємності= фактична вантажопід'ємність/можливу вантажопід.
4. собівартість т-км= затрати на перевоз вантажу/т.-км даного автопарку

Для ефективного використання автопарку необхідно скоротити холості пробіги, покращити стан доріг, механізувати навантаження і розвантаження .

4. Організація технічного обслуговування, ремонту і зберігання техніки

За основу організації технічного обслуговування та ремонту (як поточного, так і капітального) береться нормативний обсяг виконаних машинами робіт та деякі інші параметри, що наводяться у відповідних довідниках. Зокрема, обслуговування і ремонти проводять після: виконання нормативного обсягу робіт в умовах еталонних гектарах, відпрацьованих мото-годин двигуном або витраченого пального (для тракторів); відповідного пробігу (для автотранспорту); відпрацьованих мото-годин двигуном або певної кількості зібраної площі (для комбайнів); певної кількості обробленої площі (для інших сільгоспмашин). Наприклад, періодичність технічного обслуговування комбайнів становить 60 годин роботи або після збирання кожних 150 га.

План ремонту тракторів і комбайнів складається для кожної машини окремо. Якщо в господарстві є добре обладнані ремонтні майстерні, то техогляди, поточні і капітальні ремонти здійснюються в них. За їх відсутності капітальні ремонти необхідно проводити в спеціалізованих підприємствах системи «Агротехсервіс» та інших ремонтних заводах за договорами.

Що стосується вартості ремонтів, то її визначають, виходячи з установленної періодичності та питомих норм відрахувань за формулою:

$$Зр = Мв \cdot Н ,$$

де: Z_r – планові витрати на один ремонт певного виду і марки трактора, комбайна, машини (грн.); M_v – міжремонтний виробіток (до поточного або капітального ремонту) (фізичних га або ум ет.га); N – норма відрахувань на одиницю виробітку того чи іншого ремонту (грн.).

Технічна готовність машин, термін їх використання, витрати на ремонт і технічне обслуговування значною мірою залежать від умов їх зберігання. Для зберігання техніки встановлені відповідні правила: автомобілі й трактори – в гаражах; комбайни, обприскувачі, сівалки та інші складні машини – під навісами; ґрунтообробні машини – на бетонних майданчиках.

5. Організація нафто- і електрогосподарства

Рациональна організація нафтогосподарства у сільськогосподарських підприємствах забезпечує:

- визначення науково обґрунтованої потреби в паливо-мастильних матеріалах;
- постачання і зберігання нафтопродуктів у сільськогосподарських підприємствах;
- найбільш раціональну заправку (відпуск нафтопродуктів) відповідно до встановлених норм і кількісний їх облік при будь-якому способі доставки в господарство;
- облік надходження і витрачання нафтопродуктів, контроль їхньої якості, раціональне обслуговування нафтогосподарства;

- дотримання правил протипожежної безпеки та техніки безпеки й охорони праці при роботі з нафтопродуктами;
- утримання обладнання та місткостей у технічно справному стані;
- розробка і впровадження заходів щодо економії палива та мастил, організація збирання відпрацьованих нафтопродуктів для їх регенерації і т.д.

Усі нафтопродукти поділяють на основне паливо (дизельне, бензин, керосин) і мастильні матеріали (моторне і тракторне масло, консистентні, індустріальні та інші мастила).

Потребу в основному паливі визначають двома способами. Перший спосіб (найпростіший, його часто використовують в перспективному плануванні) для розрахунку беруть загальний обсяг механізованих робіт в умовних еталонних гектарах (трактори) чи загальний обсяг тонно-кілометрів (автомобілі) і перемножують на нормативи витрат паливо-мастильних матеріалів на умовну одиницю роботи. Проте цей спосіб не зовсім точний і у поточному плануванні застосовується рідко, крім автотранспорту.

Другий спосіб ґрунтується на обчисленні потреби у паливо-мастильних матеріалах на кожен виробничу операцію, визначену за технологічними картами. При цьому розрахунки виконуються за окремими марками тракторів, комбайнів, стаціонарних двигунів та інших механізмів. Крім того, визначають потребу на ремонти, технічне обслуговування, обкатування, холості переїзди тощо. Для тракторів, автомобілів і комбайнів розрахунки роблять за основним паливом, на 100 кг якого потім визначають потрібну кількість мастильних матеріалів, пускового бензину, нітролу, солідолу, тощо.

Використання електроенергії в сільськогосподарських підприємствах відіграє важливу роль у створенні матеріально-технічної бази та дає змогу значно скоротити затрати живої праці. Наприклад, при розвантажувально-навантажувальних роботах транспортерами, розмелюванні і подрібненні концентратів за допомогою електродвигунів затрати праці знижуються на 20-30%; використання електроенергії при очищенні і сушінні зерна, переробці овочів, силосуванні, в тваринництві знижує затрати праці на 60-80%.

Організація електрогосподарства в сільськогосподарських підприємствах включає: монтаж і експлуатацію електрообладнання; планування потреби електроенергії і її облік; технічне обслуговування і ремонт електрообладнання; створення електротехнічної служби; визначення економічної ефективності електрифікації.

При плануванні електрогосподарства обчислюють потужність електроенергії господарства і потужність, що максимально споживається (сума енергії, яку споживають усі електродвигуни господарства).

Кількість електроенергії, яка споживається господарством на виробничі цілі, визначають з урахуванням сумарної потужності струмоприймачів (кВт) і часу використання електроустановок протягом розрахункового періоду.

Річну потребу в електроенергії можна обчислити за сумарною потужністю електродвигунів і електроприладів, загальним бюджетом часу їхньої роботи у перерахунку на семигодинну або іншу зміну і коефіцієнтом використання часу

Визначаючи обсяг електроенергії на побутові потреби враховують загальну чисельність населення і норми витрат електроенергії за рік на одного мешканця.

Лекція 6. Організація і використання трудових ресурсів в аграрних формуваннях

- 1. Соціально-економічна характеристика трудових ресурсів в аграрних формуваннях**
- 2. Основні принципи і форми організації праці**
- 3. Організація робочих місць**
- 4. Виробничий інструктаж**

1. Соціально-економічна характеристика трудових ресурсів в аграрних формуваннях

Трудові ресурси підприємств – це частина працездатного населення, яка володіє фізичними й розумовими здібностями і знаннями, тобто має необхідний фізичний розвиток, знання і практичні навички для якісного і своєчасного виконання передбачених технологією робіт у цій сфері матеріального виробництва.

До трудових ресурсів належать :

- населення в працездатному віці, крім непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї групи та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки, що народили п'ять і більше дітей і виховують їх до восьми років, а також особи, що вийшли на пенсію раніше у зв'язку з важкими і шкідливими умовами праці);
- працюючі особи пенсійного віку;
- працюючі особи віком до 16 років.

Процес відтворення трудових ресурсів поділяється на окремі фази: формування, розподілу і перерозподілу, використання.

Розрізняють екстенсивний і інтенсивний типи відтворення робочої сили. Екстенсивне відтворення означає збільшення чисельності трудових ресурсів в окремих регіонах країни в загальному без зміни їхніх якісних характеристик. Інтенсивне відтворення трудових ресурсів пов'язане зі зміною їхньої якості (зростання освітнього рівня працівників, їхньої кваліфікації, фізичних та розумових здібностей тощо). Екстенсивний та інтенсивний типи відтворення взаємодоповнюють один одного.

Відповідно до діючого класифікатора працівники в усіх галузях економіки за характером виконуваної роботи поділяються на такі категорії: робітники, керівники, спеціалісти та службовці.

2. Основні принципи і форми організації праці

Для успішного виробничого процесу слід прагнути досягти узгодженого ритму роботи всіх підрозділів господарства, забезпечувати раціональну розстановку кадрів у процесі виробництва, поділ і кооперацію праці, визначати нормування і стимулювання праці, оптимальний режим праці і відпочинку виконавців. Цього можна досягти завдяки організації праці і виробництва.

Організація праці – сукупність технічних, організаційних, санітарно-гігієнічних заходів, що забезпечують ефективніше використання робочого часу, засобів виробництва, виробничих навичок і творчих здібностей кожного члена колективу, усунення важкої ручної праці і здійснення сприятливих впливів на організм людини.

Мета організації праці складається з двох взаємопов'язаних частин:

підвищити дохідність підприємства або коефіцієнт корисної дії робочої системи, тобто виробляти більшу кількість продукції належної якості при низьких витратах;

гуманізувати працю шляхом зниження високого навантаження на працівників та підвищення безпеки праці.

В умовах ринкової економіки на всіх рівнях управління можна виділити економічні та соціально-психологічні завдання щодо поліпшення організації праці.

Економічні завдання передбачають досягнення максимальної економії живої та уречевленої праці, підвищення продуктивності, зниження витрат на виробництво продукції і надання послуг належної якості.

Соціально-психологічні завдання полягають у створенні сприятливих умов праці і підвищенні культурно-технічного рівня працівників для забезпечення високої їх працездатності і задоволення від роботи.

проектування і раціоналізація робочих місць, машин, інструментів, допоміжних засобів, процесів обробки предметів праці з урахуванням характеру трудових процесів.

Наукова організація праці у сільськогосподарських підприємствах – це комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на постійне удосконалення праці окремих працівників, планомірне та найдоцільніше поєднання робочої сили із засобами виробництва з метою ефективного використання землі, трудових ресурсів, техніки та інших засобів виробництва і одержання високоякісної продукції.

Наукова організація праці передбачає:

- розробку та впровадження раціональних форм поділу та кооперації праці, організацію виробничих підрозділів і первинних трудових колективів – бригад, ланок, загонів;
- поліпшення організації обслуговування робочих місць, прийомів і методів праці на основних та допоміжних роботах;
- виховання працівників у дусі свідомого ставлення до праці, розвиток їхньої творчої ініціативи, зміцнення трудової дисципліни;
- удосконалення нормування, основної та додаткової оплати праці працівників;
- розробку та впровадження внутрішньозмінних, тижневих, місячних і річних режимів праці та відпочинку;
- підготовку та підвищення кваліфікації кадрів;
- створення сприятливих санітарно-гігієнічних, психофізіологічних та естетичних умов праці.

Організація праці на підприємствах, в окремих галузях виробництва здійснюється в конкретних формах, різноманітність яких залежить від таких основних чинників: рівня науково-технічного прогресу; системи організації виробництва; психологічних особливостей людей; екологічного стану середовища; а також від низки чинників, зумовлених характером завдань, які вирішуються в різних ланках виробничої системи.

В основу наукової організації праці можуть бути покладені такі принципи: науковість, комплексність, оптимальність, економічна ефективність.

Основною формою внутрішньогосподарської організації праці в сільському господарстві є бригади і ланки. Це самостійні виробничі одиниці, які виконують роботи на закріпленій за ними ділянці землі з вирощування однієї або кількох сільськогосподарських культур або на неї припадає частина виробничого процесу в тваринництві. Потреба в них зростає при укрупненні господарств і бригад, створенні нових форм організації праці в умовах реформування сільського господарства. Вони створюються на рік, сезон або невеликий проміжок часу для виконання певної роботи. Ланкову систему використовують при вирощуванні всіх культур, особливо технічних та просапних.

Постійна виробнича бригада – це колектив працівників, оснащений певними засобами виробництва необхідними для своєчасного виконання всіх робіт переважно власними силами й одержання запланованого обсягу продукції на основі матеріальної заінтересованості в кінцевих результатах виробництва на умовах госпрозрахунку, колективного підряду чи оренди, колективної чи приватної власності.

Окремі роботи (комплекси робіт) та обслуговування техніки у бригаді можуть виконувати спеціалізовані підрозділи – загальногосподарські або наймані за договорами. Постійні виробничі бригади наділяються виробничою

самостійністю, їм доводять лише план виробництва продукції, технологію та ліміт витрат.

Контрольні запитання

1. Що таке трудові ресурси, дайте їх характеристику.
2. Розкрийте суть процесу відтворення трудових ресурсів.
3. Охарактеризуйте класифікацію трудових ресурсів.
4. Дайте характеристику мотивації трудової діяльності працівників.
5. Наведіть класифікацію методів мотивації.
6. Розкрийте поняття ринку праці, його суб'єктів та об'єктів.
7. Перерахуйте та охарактеризуйте основні елементи ринку праці.
8. Перелічіть основні принципи організації праці та дайте їх характеристику.
9. Які фактори впливають на склад та розміри внутрішньогосподарських виробничих формувань.
10. В чому полягає суть організації робочих місць та їх плануванні?
11. Наведіть класифікацію типів робочих місць.
12. Перерахуйте загальні вимоги до будь-якого робочого місця.

МОДУЛЬ 3. Основи раціональної організації виробництва в підприємствах

Лекція 7. Спеціалізація і поєднання галузей сільськогосподарських підприємств

- 1. Поняття, економічний зміст і значення спеціалізації сільськогосподарських підприємств**
- 2. Показники спеціалізації сільськогосподарських підприємств та фактори, що її визначають**
- 3. Виробничі типи підприємств**

1. Поняття, економічний зміст і значення спеціалізації сільськогосподарських підприємств

Спеціалізація є формою суспільного поділу праці, який виникає й удосконалюється разом з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, що зумовлює виділення виробництва певних видів продукції в самостійні галузі та підгалузі відповідно до потреб суспільства.

Розрізняють такі форми поділу суспільної праці:

- а) Загальний. Він пов'язаний з поділом суспільного виробництва на його великі роди (землеробство, промисловість, транспорт і т.д.);

б) частковий поділ праці, тобто поділ цих родів виробництва на види і підвиди. Це поділ галузей народного господарства на самостійні галузі виробництва (металургія та машинобудування в промисловості тощо);

в) одиночний поділ праці, який ґрунтується на поділі праці всередині підприємства, цеху, майстерні.

Спеціалізація відбиває якісний бік суспільного поділу праці і вказує, виробництво яких саме видів продукції є переважаючим на даній території. Це ефективна форма організації сільського господарства, яка дає можливість зосередити виробництво певних видів продукції на окремих територіях і підприємствах і одержати, завдяки цьому, кращих результатів господарської діяльності.

Результатом поглиблення спеціалізації є розвиток різних форм кооперування та інтеграції.

У практиці сільськогосподарського виробництва в сучасний період можна виділити три види інтеграції: *горизонтальну, вертикальну і змішану*.

Горизонтальна інтеграція характеризується об'єднанням зусиль сільськогосподарських підприємств для спільного виробництва певної продукції або виконання робіт одного цільового призначення (дорожнє будівництво, меліорація земель та ін.).

Вертикальна інтеграція полягає в об'єднанні зусиль господарств і підприємств різних галузей для здійснення кругообороту товарної продукції, який об'єднує її виробництво, заготівлю, транспортування, промислову переробку і реалізацію.

Змішана інтеграція виявляється в об'єднанні підприємств різних галузей, між якими немає технічного і технологічного зв'язку з виробництва і реалізації продукції (виробництво будівельних матеріалів у сільськогосподарських підприємствах, створення підсобних підприємств з виробництва сільськогосподарської продукції у складі промислових підприємств чи об'єднань).

2. Показники спеціалізації сільськогосподарських підприємств та фактори, що її визначають

Для правильного визначення спеціалізації слід враховувати особливості сільськогосподарського виробництва і функціонування його галузей. Тому при оцінці даного процесу застосовують **дві групи економічних показників**.

І. Перша включає: структуру товарної і валової продукції, посівних площ, поголів'я тварин, затрат праці, рівень товарності. В свою чергу дані показники поділяються на прямі і непрямі.

До *прямих відноситься* структура валової і товарної продукції.

До *непрямих належать* такі показники, як структура посівних площ і багаторічних насаджень, поголів'я тварин, наявність засобів виробництва, рівень інтенсифікації тощо.

II. В другу групу входять показники, які характеризують рівень спеціалізації: виробництво валової і товарної продукції з одиниці земельної площі, продуктивність праці, собівартість продукції, рівень рентабельності. За допомогою даних показників визначається рівень виробництва в тих галузях, на яких спеціалізується підприємство.

Рівень спеціалізації господарства визначають за часткою вартості товарної продукції головних (головної) галузей у загальній вартості його товарної продукції. Високий рівень спеціалізації мають глибокоспеціалізовані підприємства, які виробляють переважно один вид товарної продукції (птахофабрики, господарства з відгодівлі молодняку великої рогатої худоби, свиней, овочеві фабрики тощо). При цьому частка товарної продукції головної галузі становить понад 50% загальної вартості товарної продукції господарства. Чим менша кількість головних і додаткових галузей, тим порівняно вищим є рівень спеціалізації підприємства.

Рівень спеціалізації визначають за коефіцієнтом, який розраховують за формулою:

$$K_c = \frac{100}{\sum U_{T^*} (2i - 1)}$$

де K_c — коефіцієнт спеціалізації; U_T — частка товарної продукції окремих галузей; i — порядковий номер частки товарної продукції у ранжованому ряду; Σ — сума.

Значення K_c до 0,20 свідчить про низький рівень спеціалізації господарства; 0,21-0,40 — середній; 0,41-0,60 — високий; 0,61 і більше — про поглиблену спеціалізацію господарства.

3. Виробничі типи підприємств

Виробничий тип — це сукупність господарств, які виробляють певну сільськогосподарську продукцію, маючи приблизно однакову спеціалізацію і галузеву структуру, близькі показники рівня інтенсивності й економічної ефективності виробництва. Господарства певного виробничого типу мають спільні риси організації рослинницьких і тваринницьких галузей, характерні для даної природно-економічної зони.

Серед виробничих типів господарств розрізняють такі, що фактично склалися, і раціональні. Тому типізацію сільськогосподарських підприємств здійснюють двома етапами: 1) виділяють типи господарств, які фактично склалися, 2) розробляють раціональні виробничі типи сільськогосподарських підприємств.

Виробничі типи господарств, які фактично склалися, виділяють на основі аналізу виробничо-фінансової діяльності і групування сільськогосподарських підприємств певної зони, району. Аналіз за ряд років проводять за такими основними показниками:

— місцерозташування і природно-економічні умови господарства (відстань від міст, пунктів збуту продукції, залізничних станцій, рельєф території, розміри і структура земельних угідь, якість ґрунтів, кількість опадів, температурний режим, водозабезпеченість, навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника, фондо- і енергозабезпеченість, фондо- і енергоозброєність праці);

— спеціалізація і поєднання галузей господарства (структура товарної продукції, валової продукції, посівних площ, стада тварин);

— рівень інтенсивності виробництва (вартість основних виробничих фондів, розмір виробничих витрат і затрат праці на 1 га сільськогосподарських угідь);

— показники ефективності виробництва (виробництво валової і товарної продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, продуктивність праці, собівартість основних видів продукції, розмір прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, рівень рентабельності виробництва основних видів продукції і господарства в цілому).

Подальша робота полягає у розробленні перспективних планів одного чи кількох типових підприємств.

Розроблені моделі є основою для складання перспективних планів сільськогосподарських підприємств даного виробничого типу.

Через різноманітність природно-економічних умов в Україні функціонують сільськогосподарські підприємства різних виробничих типів і підтипів. За даними наукових досліджень, у різних ґрунтово-кліматичних зонах України переважають такі виробничі типи сільськогосподарських підприємств:

у Поліській зоні — зерново-скотарські, скотарсько-картоплярські, свиновідгодівельні та ін.;

у Лісостепу — скотарсько-буряківницькі, зерново-скотарські, буряко-скотарські, скотовідгодівельні, свиновідгодівельні та ін.;

у степових районах — зерново-скотарські, скотарсько-зернові, свиновідгодівельні, вівчарські, садівницькі та ін.;

у приміських зонах великих міст і промислових центрів — овочево-молочні, молочно-овочеві, овоче-картоплярсько-молочні, плодово-ягідні, свиновідгодівельні, птахівницькі та ін.

Контрольні запитання

1. Сформулюйте поняття спеціалізації сільськогосподарських підприємств.

2. Що таке галузь, які галузі в сільськогосподарських підприємствах виділяють за їх економічним значенням?
3. Які фактори впливають на спеціалізацію сільськогосподарських підприємств?
4. Назвіть і охарактеризуйте основні форми спеціалізації в сільському господарстві.
5. Які види інтеграції сільськогосподарського виробництва ви знаєте?
6. Які існують показники спеціалізації сільськогосподарських підприємств?
7. Що таке рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств і як його визначають?
8. Які принципи раціонального поєднання галузей у господарствах?
9. Що таке виробничий тип сільськогосподарських підприємств?
10. Які основні положення методики розроблення раціональних виробничих типів господарств?

Лекція 8. Розміри сільськогосподарських підприємств та їх підрозділів

1. Показники розмірів сільськогосподарських підприємств

2. Методи обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств та їх виробничих підрозділів

1. Показники розмірів сільськогосподарських підприємств

Розміри сільськогосподарських підприємств тісно пов'язані з процесом концентрації виробництва. У свою чергу, ступінь розвитку концентрації визначається розмірами виробництва. Під концентрацією виробництва в сільськогосподарських підприємствах розуміють процес зосередження засобів виробництва і робочої сили з метою збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Основним показником розміру сільськогосподарських підприємств та їх виробничих підрозділів є *вартість валової продукції*, оскільки вона визначає кінцевий результат виробництва. При порівнянні розмірів різних господарств за ряд років для оцінки валової продукції використовують порівнянні ціни на продукцію.

Хоча показник обсягу валової продукції є основним, однак при визначенні розміру сільськогосподарських підприємств більш зручно користуватися показником *розміру земельної площі*. Це пояснюється тим, що земельна площа є найбільш стабільним по роках показником, тоді як показник валової продукції значно коливається, оскільки залежить від багатьох факторів (погодні умови, зміна цін на продукцію, зміна структури виробництва тощо).

На розміри сільськогосподарських підприємств та їх виробничих підрозділів впливає багато факторів (природні, економічні, організаційні,

технічні). Одні з них сприяють збільшенню розмірів підприємств, інші, навпаки, обмежують їх.

2. Методи обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств та їх виробничих підрозділів

Розмір сільськогосподарського підприємства є одним з факторів, що впливають на ефективність виробництва. Тому необхідно мати раціональні розміри підприємств, що в значній мірі на сучасному етапі розвитку продуктивних сил сприяють підвищенню ефективності виробництва.

Для обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств використовують статистичні, монографічний, варіантний, розрахунково-конструктивний та інші методи.

Методика обґрунтування раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств включає кілька етапів розрахунків. На першому етапі вивчають ефективність фактичних розмірів підприємств та їх виробничих підрозділів, використовуючи при цьому *статистичний метод досліджень*. Підприємства певного виробничого типу в регіоні групують за розмірами сільськогосподарських угідь, ріллі, основних виробничих фондів, поголів'я худоби і виявляють залежність між розмірами підприємств та результатами виробництва у різних за розмірами групах господарств (за виходом продукції на одиницю площі, продуктивністю праці, рентабельністю виробництва тощо).

На наступному етапі використовують *монографічний метод* досліджень. Вивчають розміри кращих господарств та показники ефективності їх виробництва. Ці господарства відбирають з кращої підгрупи за показниками ефективності виробництва вищої групи підприємств. Розміри підприємств так само, як і при застосуванні статистичного методу, та ефективність їх виробництва, вивчають за ряд років. Вивчаючи краще господарство, звертають увагу також на застосовувані техніку, технологію, організацію виробництва як у цілому по господарству, так і по його господарських підрозділах. Матеріали дослідження цього кращого підприємства використовують у наступних розрахунках, пов'язаних з визначенням раціональних розмірів господарства на перспективу. При цьому встановлюють раціональні розміри виробничих бригад і ферм, користуючись *варіантним методом*. Суть його полягає в тому, що за кількома варіантами розміру виробничої бригади чи ферми відшуковують той, за яким витрати виробництва, які залежать від виробничого підрозділу, виявляються мінімальними. До цих витрат належать внутрішньобригадні (внутрішньофермські) і транспортні. У всіх варіантах розрахунків при визначенні змінних витрат приймаються рівними всі інші умови, крім ознаки, яка характеризує розмір підрозділу (рілля — у виробничій бригаді рослинництва, поголів'я худоби — на фермі). При цьому мінімальна сума змінних витрат (внутрішньобригадних, внутрішньофермських, транспортних) з

розрахунку на 1 га площі в бригаді по рослинництву, голову худоби — на фермі показує раціональний (оптимальний) варіант розміру даного виробничого підрозділу підприємства.

Здійснені розрахунки з визначення раціонального розміру бригади, ферми доцільно перевірити визначенням інших показників ефективності виробництва за варіантами (витрати на одиницю продукції, чистий дохід на одиницю площі, голову худоби, а також строк окупності капітальних вкладень — для ферми).

Контрольні запитання

1. Що таке концентрація виробництва і які переваги великого виробництва в сільському господарстві?
2. Які показники розмірів сільськогосподарських підприємств?
3. Яка методика визначення раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств?
4. Як обґрунтувати розміри виробничих підрозділів сільськогосподарського виробництва?
5. Обґрунтуйте розміри фермерських господарств?

Лекція 9. Економічний механізм господарювання в аграрній сфері

- 1. Формування економічного ринкового механізму в аграрному секторі АПК**
- 2. Формування прибутку підприємств та його розподіл.**
- 3. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств.**

1. Формування економічного ринкового механізму в аграрному секторі АПК

Формування ефективного ринкового середовища в Україні в умовах розвитку економічних відносин на основі сталого вільного підприємництва є найголовнішою умовою забезпечення продовольчої безпеки країни. Тому до його створення потрібно ставитись як до важливого загальнодержавного завдання стратегічної ваги. Серед основоположних чинників, які зумовлюють становлення ринкової економіки, виступають як макроекономічні проблеми розвитку сільського господарства, становлення різноукладних форм господарювання і соціально-економічних відносин. При цьому важливого значення набувають питання мікроекономіки на рівні сільськогосподарських підприємств та галузевих структур.

Характерними рисами ефективного цивілізованого ринку, є:

- результат ефективного історичного розвитку як явище господарського життя суспільства;
- ефективний вимір товарного виробництва на макро- і мікрорівні, форма функціонування економіки;
- економічна категорія, що виражає відношення регулювання виробництва на основі вільних цін і прибутку у будь-якій галузі народного господарства;
- органічний зв'язок між виробництвом і споживанням;
- організація господарських зв'язків на основі взаємодії продавця і покупця у визначенні кількості необхідних суспільству продуктів та послуг за цінами, що забезпечують платоспроможний попит.

Умовами функціонування ринку виступають:

- поділ праці, її спеціалізація;
- достатня ємність ринку (платоспроможний попит);
- здатність цін динамічно змінюватись під дією попиту і пропозиції;
- вільний обмін товарами і послугами;
- конкуренція товаровиробників за споживача;
- розвинена кредитно-грошова система.

Ринки поділяються за такими видами:

1. За територіальною ознакою: місцевий, національний, світовий.
2. За укрупненими позиціями: ринок матеріальних ресурсів, ринок товарів і послуг.
3. За спеціалізацією товарів і послуг: споживачі промислових товарів, продовольчі ринки – спеціалізовані за видами продукції та комбіновані (різні продовольчі товари); послуги: технічні, технологічні, транспортні, ремонтні, консультативні і багато інших.

Ринку притаманні такі його функції:

- регулююча, яка регулює обсяги виробництва товарів і послуг;
- контролююча – визначає суспільну значимість виробленої продукції і затраченої на її виготовлення праці;
- розподільча – встановлює необхідні відтворювальні пропорції, забезпечує збалансованість економіки;
- стимулююча – спонукає до зниження індивідуальних витрат праці, підвищення її продуктивності та використання новітньої техніки;
- інформаційна – інформує про стан справ в господарському середовищі.

2. Формування прибутку підприємств та його розподіл

Забезпечення безперервності виробництва потребує відшкодування витрат насамперед виробничих на виробництво продукції. Після відшкодування використаних засобів виробництва, залишається валовий дохід підприємства.

Доходи, як вартісна форма, визначаються наявністю товарно-грошових відносин і дією закону вартості. Ця категорія є однією з найбільш важливих в умовах товарного виробництва. Доходами в економічному розумінні є валовий і чистий дохід. Валовий дохід - грошовий вираз знову створеної продукції. Він дорівнює вартості валової продукції в поточних цінах мінус затрати використаних засобів виробництва. Валовий дохід підприємства ділиться на фонд оплати праці з відрахуваннями і чистий дохід. Чистий дохід - це частина знову створеної вартості валового доходу, що залишається після виключення з неї затрат на оплату праці.

Аналіз валового і чистого доходу повинен ґрунтуватися на поглибленому вивченні процесу виробництва. Валовий дохід є та частка вартості і вимірювана нею частина валового продукту, що залишається за відрахуванням частини вартості та вимірюваної нею частини усього виробленого продукту, яка відшкодовує вкладений на виробництво та спожитий у ньому постійний капітал. Між валовим доходом, і новоствореною вартістю є кількісна розбіжність і якісна невідповідність. Новостворена вартість відбиває відносини виробництва, валовий дохід - відносини не тільки виробництва, а і розподілу. Кількісно вони можуть не збігатись у зв'язку з відхиленням цін від вартості.

Новостворена вартість, як і праця, поділяється на необхідну і додаткову. Матеріальною основою цього є досягнутий рівень розвитку продуктивних сил, при якому створюються умови виробництва продукту понад необхідний рівень, достатній для відтворення робочої сили та розвитку матеріально-технічної бази. Додатковий продукт - продукт, створений працею понад міри даних потреб. Його утворення обов'язкова умова виробництва у будь-якій суспільно-економічній формації. Тому тільки додатковий продукт є джерелом формування нагромаджень, резервів, утримання невиробничої сфери.

Важливим соціально-економічним показником ефективності сільськогосподарського виробництва є валовий дохід. Він - джерело збільшення виробничих фондів, для відновлення процесу виробництва на розширеній основі, створення резервів, задоволення суспільних і особистих потреб. У категорії валового доходу втілені відносини між державою і сільськогосподарським підприємством, між ним і його працівниками, між самими представниками у сферах виробництва розподілу, обміну та споживання. Виходячи з того, що валовий дохід - єдине джерело формування фондів нагромадження та споживання, а його розмір визначає можливості розширеного відтворення, він є узагальнюючим показником економічного стану сільськогосподарських підприємств і найбільш повно відбиває результативність господарської діяльності.

Вироблений валовий дохід включає в себе весь вироблений в господарстві валовий дохід, і визначається як різниця між вартістю і матеріальними витратами на її виробництво. Його величина не залежить від

рівня цін на сільськогосподарську продукцію і цілком визначається вкладеною в його виробництво працею трудівників. А не реалізований валовий дохід включає ту його частину, яка залишається у господарстві після реалізації продукції.

Не весь вироблений валовий дохід, який одержує господарство залишається в його розпорядженні. Через податкову систему частина виробленого валового продукту спрямовується в державний бюджет. Частина валового доходу, створена працею трудівників, утворює чистий дохід сільськогосподарського підприємства, яка залишається після виключення з нього затрат на оплату праці. Чистий дохід, в свою чергу розділяється на дві частини. Одна спрямовується на сплату платежів у бюджет, розрахунків з банківською системою і ін., а друга, власне, формує фонди споживання та нагромадження. Проте і це не є кінцевою стадією вилучення частини валового доходу, його величина зменшується на суму відрахувань з фонду оплати праці на соціальне забезпечення та соціальне страхування. Таким чином, при розподілі виробленого валового доходу сільськогосподарськими підприємствами в їх кінцевому користуванні залишається фонд нагромадження та фонд споживання, які в свою чергу розподіляються на його складові. В ринкових умовах господарювання, становлення економічних реформ, коли валовий дохід - важливий елемент противитратного механізму.

3. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство має стійкі технологічні й функціональні зв'язки з іншими сферами господарської діяльності (забезпечення матеріально-технічними ресурсами, створення та підтримка виробничої інфраструктури, обслуговування виробничого процесу, переробки й реалізації продукції тощо). У такому випадку стає очевидним неминуче якнайтісніше поєднання усіх сфер АПК у ринковій діяльності. У ринковій економіці сільськогосподарські товаровиробники не в змозі функціонувати відособлено від інших сфер аграрного та промислового виробництва, тобто залишатись осторонь того процесу, що у світі називається агробізнесом взаємопов'язаного і взаємозалежного вертикального ланцюга руху продовольства і сировини, що починається з постачання господарства матеріально-технічними засобами й закінчується реалізацією кінцевої продукції. Але чим більше товаровиробник приділяє уваги розвитку виробництва, тим менше йому залишається часу та можливостей ефективно діяти в інших, споріднених сферах, за межами процесу сільськогосподарського виробництва. Отже, розвиток виробництва для товаровиробника закономірно стає альтернативою успішній ринковій діяльності, яка врешті визначає ефективність усього процесу господарювання.

Серед факторів, що сприяють формуванню повноцінного ринкового середовища в агропромисловому виробництві шляхом захисту економічних

інтересів сільськогосподарських товаровиробників в ланцюзі "виробництво – переробка - реалізація" продукції, є: розвиток підприємницької діяльності учасників взаємопов'язаного ланцюга на основі еквівалентності міжгалузевого обміну; побудова внутрішньогосподарських і міжгосподарських взаємовідносин на договірній основі; розвиток агропромислових формувань. Такі передумови закладені в механізмах агропромислової інтеграції і тих процесах, що її зумовлюють. Інтеграційні процеси відбуваються в усіх сферах суспільного життя і є важливим чинником для розвитку національної економіки усіх її сфер, оскільки в основу інтеграції покладено взаємозв'язок організаційних, технологічних, управлінських, політичних, соціальних, екологічних та інших проблем господарювання.

Агропромислова інтеграція створює сприятливі умови для застосування досягнень науки, під впливом науково-технічного прогресу удосконалюються енергетична база, засоби і предмети праці, методи та технології виробництва з біологічними й технічними основами сільськогосподарського виробництва, удосконалюються форми організації та управління виробництвом. Агропромислова інтеграція є економічним явищем, яке проявляється у встановленні технічної, технологічної, організаційної, управлінської, економічної, соціальної єдності підприємств різних сфер агропромислового виробництва, які пов'язані процесами виробництва, переробки та реалізації готової продукції. Процеси інтеграції сільського господарства здійснюються у тісному зв'язку з процесами концентрації та виробничої кооперації як форми інтеграційних процесів. Процес інтеграції тісно пов'язаний з кооперацією виробництва.

Горизонтальна інтеграція дає змогу повніше використати механізми дії економічних законів щодо спеціалізації виробництва, поглиблення поділу праці, що сприяє підвищенню її продуктивності, стабілізації економічного стану структури, використанню переваг великого виробництва порівняно з дрібним та інші чинники.

Горизонтальна інтеграція виявляється у створенні спільних великих підрозділів з виробництва тих чи інших продуктів і може існувати у формі комплексів, ферм, фірм. Сільське господарство та харчова промисловість рівноцінно можуть створювати горизонтально інтегровані організації в межах обороту вироблених продуктів.

Об'єднання підприємств певного напрямку однією юридичною особою, яка має у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси для підтримання їх життєдіяльності й забезпечення конкурентоспроможності, також відноситься до горизонтальних інтеграційних зв'язків, які у класичному розумінні пов'язані із встановленням підприємствами харчової промисловості контролю над конкурентами (виробниками аналогічних товарів і товарів-замінників).

Вертикальна інтеграція в сільському господарстві передбачає координацію управлінських функцій прийняття рішень відносно двох або більше вертикально пов'язаних процесів. Головний момент визначає контроль над виробництвом, визначення ступеня ризику і характеру кредитування.

Інтегровані господарські об'єднання можуть стабільно працювати за умови дії паритетних ринкових цін на сировину і готову продукцію та рівноправних відносин товаровиробників і переробних підприємств. Вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники опинилися в складній економічній ситуації - закупівельні ціни переробних підприємств не відшкодовують витрат товаровиробників, а рівень собівартості продукції товаровиробника занадто високий для переробного підприємства, оскільки ціна на готову продукцію не буде прийнятною для торгівлі й кінцевого споживача.

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин агропромислової інтеграція сприяє поліпшенню: організації виробництва, що виявляється у застосуванні раціональних організаційних форм інтегрованих формувань, наданні їм самостійності й підвищення економічної відповідальності за результати господарювання; економічного механізму інтегрованої структури як узгодженості дій кожного учасника в процесі виробництва, переробки та реалізації продукції, забезпечення рівних умов учасників при розподілі результатів діяльності структури; менеджменту шляхом надання підрозділам визначеного ступеня свободи й самостійності в господарській діяльності, у прийнятті управлінських рішень при застосуванні економічних методів.

Контрольні запитання

1. Визначення поняття “ринок”.
2. Що являє собою інфраструктура ринку та її складові?
3. Які основні принципи ринкової економіки?
4. Як розподіляється валовий дохід підприємства?
5. Формування фонду нагромадження та його складові.
6. Сутність агропромислової інтеграції та її складові.

Лекція 10. Організація матеріального стимулювання праці в сільсько-господарських підприємствах

- 1. Організаційно-правові основи мотивації та оплати праці**
- 2. Тарифна система, її призначення та складові частини**
- 3. Форми, види та системи оплати праці**
- 4. Додаткова оплата праці та преміювання працівників за кінцеві результати діяльності**

1. Організаційно-правові основи мотивації та оплати праці

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Як важлива соціально-економічна категорія заробітна плата в ринковій економіці виконує такі основні функції:

– *відтворювальна* – як джерела відтворення робочої сили і засобу залучення людей до праці – підтримка і покращення умов життя працівників, які повинні мати необхідні засоби для нормального існування, а також реальні можливості для відпочинку від роботи (рекреація), щоб поновлювати сили, необхідні для роботи. Також працівники повинні мати кошти для виховування дітей та відтворення трудових ресурсів;

– *стимулююча* – встановлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці – підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарського виробництва, що сприяє росту рівня оплати праці;

– *регулююча* – як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури – регулює ринок праці, в умовах різного рівня оплати праці в окремих галузях народного господарства; оплата праці певною мірою формує собівартість продукції підприємства – регулює прибутковість підприємств;

– *соціальна* – забезпечення соціальної справедливості, соціальної захищеності, відповідної винагороди за вкладену працю для самоствердження працівників.

Заробітна плата робітників і службовців складається з основної, додаткової частин, а також заохочувальних виплат.

Мінімальна заробітна плата - це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт). До мінімальної заробітної плати не включаються доплати за роботу в надурочний час, у важких, шкідливих, особливо шкідливих умовах праці, на роботах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я, а також премії до ювілейних дат, за винаходи та раціоналізаторські пропозиції, матеріальна допомога. У разі коли працівникові, який виконав місячну (годинну) норму праці, нарахована заробітна плата нижче законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати, підприємство провадить доплату до її рівня.

2.Тарифна система, її призначення та складові частини

В організації оплати праці особливе місце належить тарифній системі, що охоплює співвідношення в оплаті праці і мінімальну тарифну ставку 1-го розряду. Необхідність такої диференціації обумовлюється тим, що потрібно дотримуватися необхідних пропорцій у співвідношеннях оплати простої та складної праці, що вимагає різного рівня кваліфікації. Відмінність між простою та складною працею зводиться, по-перше, до більшої вартості робочої сили вищої кваліфікації; по-друге, до різних значень вартості створюваної продукції за одиницю часу. Тарифна система відображає поділ працівників за професіями, спеціальностями та кваліфікацією.

Тарифна система являє собою сукупність факторів, які визначають співвідношення між розміром оплати праці, її якістю, кваліфікацією робітника і включає такі складові частини: тарифні ставки, тарифні сітки по категоріях робітників та тарифно-кваліфікаційний довідник.

Тарифна ставка є головною складовою частиною тарифної системи. Вона визначає розмір оплати за обсяг роботи, одиницю часу, робочу зміну або годину. Величина тарифної ставки першого розряду носить динамічний характер і її рівень залежить від встановленого мінімуму заробітної плати в державі, тобто робітникові, який виконує роботи першого розряду, повинен бути забезпечений цей встановлений мінімум.

Тарифна сітка - це інструмент, за допомогою якого встановлюються співвідношення в оплаті праці робітників, що виконують різні за рівнем кваліфікації роботи. Вона являє собою кількість тарифних розрядів і відповідних їм тарифних коефіцієнтів, що визначають збільшення розмірів оплати праці кожного наступного розряду щодо попереднього.

Тарифно-кваліфікаційні довідники, об'єднані в єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник робіт і професій (ЄТКД) – це нормативні документи, в яких усі види робіт, що виконуються на тому чи іншому виробництві, розподіляються на групи залежно від їхньої складності. Тарифно-кваліфікаційний довідник використовується для визначення кількості розрядів за кожною професією (спеціальністю), складності робіт (їх тарифної групи), кваліфікаційних розрядів робітникам; забезпечення єдності в оплаті праці робітників, як мають однакову кваліфікацію; складання програм з підготовки і підвищення кваліфікації робітників. Розробляють такі довідники науково-дослідні установи, затверджують відповідні державні органи, що займаються проблемами праці й соціальними питаннями, за погодженням з галузевими, профспілковими органами.

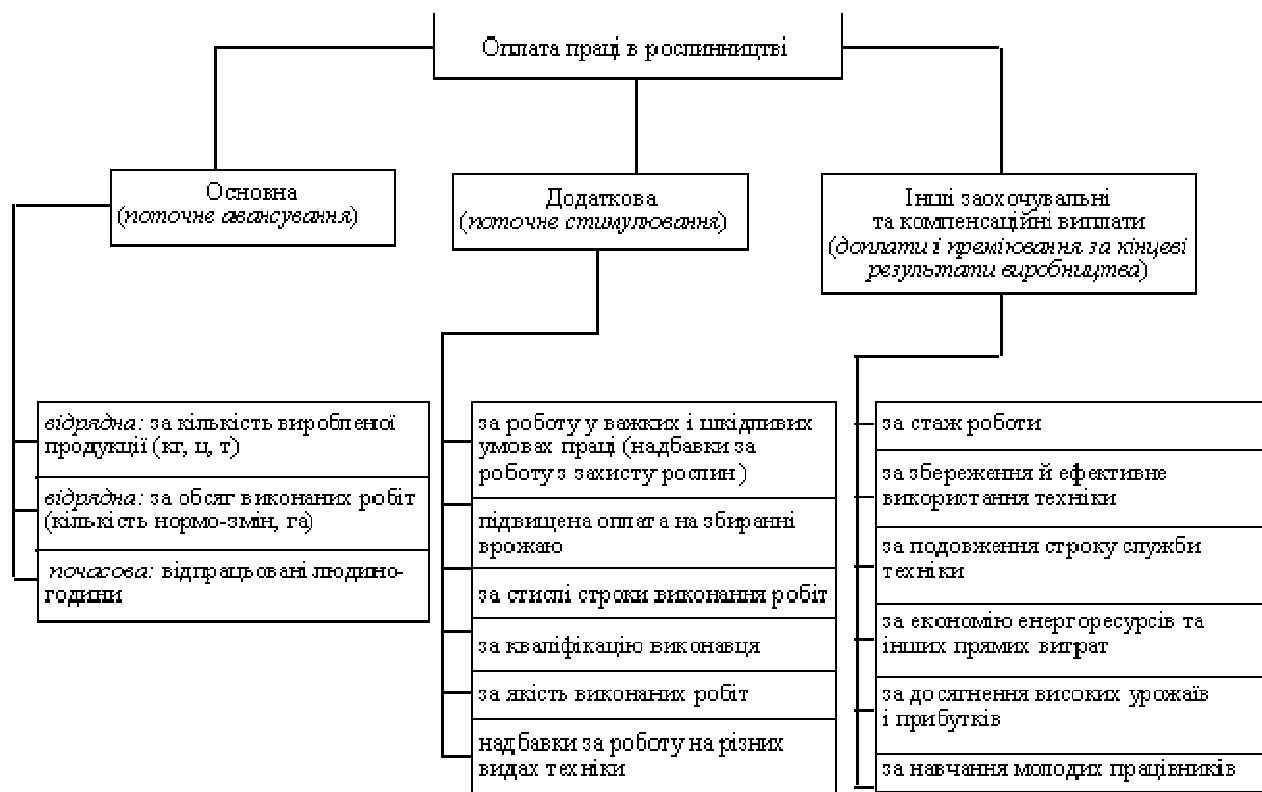
3.Форми, види та системи оплати праці

Обираючи певну форму заробітної плати і конкретну систему формування заробітку, роботодавець керується інтенсивністю та якістю праці конкретних

працівників. Оплата праці у сільському господарстві має цілий ряд різних форм, видів і систем. *Форми і системи заробітної плати* — це механізм встановлення розміру заробітку в залежності від кількості та якості праці і її результатів. За *формою* вона функціонує як почасова і відрядна. При погодинній формі заробітної плати мірою праці виступає відпрацьований час, а заробіток працівнику нараховується згідно з його тарифною ставкою чи посадовим окладом за фактично відпрацьований час. При відрядній формі заробітної плати мірою праці є вироблена працівником продукція (або виконаний обсяг робіт), а розмір заробітку прямопропорційно залежить від її кількості та якості, виходячи із встановленої відрядної розцінки.

За *видами* оплата праці поділяється на грошову, натуральну і відробіткову, з назв яких виходить і їх суть. Натуральна оплата (сільськогосподарською продукцією і продуктами її переробки) та відробіткова (надання послуг та виконання різних робіт) має і матиме в перспективі істотне для селян значення, через те, що в домогосподарствах утримується худоба і птиця та обробляються присадибні земельні ділянки. При організації натуральної оплати праці важливо чітко обумовити її розміри, умови та порядок видачі (надання послуг).

За *способом виплат* розрізняють основну (винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці, що встановлюється у вигляді тарифних ставок і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців), додаткову (винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці) й преміювання. (виплати пов'язані з виконанням і перевиконанням виробничих завдань і функцій).

За щільністю зв'язку оплати праці і рівня ефективності виробництва існуючі системи оплати праці поділяють на три великі групи:

- оплата праці за фактично вироблену продукцію;
- оплата праці від одержаного валового доходу;
- оплата праці за залишковим принципом;
- оплата праці за контрактом

4. Додаткова оплата праці та преміювання працівників за кінцеві результати діяльності

Додаткова оплата праці відноситься до понадтарифних виплат і включає доплати, надбавки, гарантовані та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій. З допомогою винагороди за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці досягається більша диференціація заробітків працівників. До щомісячного авансу трактористам-машиністам та водіям I і II класів додатково виплачується надбавка за класність (у відсотках до фактичного заробітку), а працівникам за високу професійну майстерність використовують диференційовані надбавки до тарифних ставок в залежності від розряду - від 12 до 24 відсотків. Також встановлені надбавки за інтенсивність праці, особливий характер роботи, високі досягнення в праці та за виконання особливо важливої роботи на період її виконання. Поточне (щомісячне)

нарахування надбавки за стаж роботи слід провадити в певному обсязі згідно з відсотками, що відповідає фактичному стажу роботи в даному господарстві. Якщо стаж роботи від 3 до 5 років – надбавка становить 8% від заробітку працівника, від 5 до 10 років – 10%, від 10 до 15 років – 13% і понад 15 років – 16%. Разом з надбавками встановлений перелік та розміри доплат до тарифних ставок за суміщення професій, розширення зони обслуговування, виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника, інтенсивність праці, роботу в вечірній та нічний час, керівництво бригадою, ненормований робочий день та ін.

При застосуванні акордно-преміальної системи поширення набуло преміювання за економію прямих витрат у розмірі до 70 % одержаної економії. При цьому враховуються ті прямі витрати, витрачання яких залежить від конкретного колективу працівників. Позитивну роль відіграло преміювання за перевиконання завдань з виробництва продукції, підвищення урожайності сільськогосподарських культур проти рівня, досягнутого за попередні 3-5 років, збільшення виробництва кормів, виконання і перевиконання виробничих завдань, передбачених договором, підвищення якості продукції та інших показників роботи залежно від галузі, спеціалізації, характеру й умов виробництва.

Окрім грошової, велике значення для працівників сільського господарства має також натуральна оплата. Особливу роль вона відіграє у період розвитку інфляційних процесів. У практиці сільськогосподарського виробництва господарства при визначенні розмірів натуральної оплати, як правило, виходять з наявних можливостей, враховуючи обсяги виробництва поточного року. Більшість підприємств при цьому дотримуються діючих рекомендацій і видають натуральну оплату за рекомендованими нормативами: до 15% валового збору зерна, до 20% соломи і т.д.

Контрольні запитання

1. Визначення поняття “заробітна плата”.
2. Що таке “Номінальна” і “Реальна” заробітна плата?
3. Основні законодавчі і нормативні акти з питань оплати праці.
4. Тарифна система оплати праці та її складові.
5. Методика розрахунку розцінок оплати праці в рослинництві та тваринництві.
6. Які ви знаєте системи оплати праці?
7. Охарактеризуйте додаткову оплату праці та показники доплат і надбавок.
8. Як проводиться преміювання працівників у сільськогосподарському виробництві?

Тема 11. Організація виробництва в рослинництві та тваринництві

- 1. Завдання з організації ефективного рослинництва.**
- 2. Організація виробничих процесів у рослинництві.**
- 3. Відтворення стада тварин.**
- 4. Організація скотарства.**
- 5. Організація свинарства.**
- 6. Організація птахівництва.**

1. Завдання з організації ефективного рослинництва

Рослинництво – це комплекс галузей сільського господарств, до якого відносять: зерновиробництво, буряківництво, овочівництво, кормовиробництво, садівництво, виноградарство та ін. Головним завданням розвитку галузей рослинництва у виробництві конкурентоспроможної продукції є раціональне використання виробничого потенціалу підприємств шляхом упровадження інтенсивних технологій, наукових форм організації виробництва і праці стосовно ґрунтово-кліматичних та економічних умов їх діяльності. Основними напрямками досягнення цього є: запровадження науково обґрунтованої системи ведення господарства; створення міцної матеріально-технічної бази виробництва; запровадження ефективної системи захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів; меліорація земель; селекція і насінництво; запровадження науково обґрунтованих систем землеробства; спеціалізація і концентрація виробництва та ін.

Прогресивні (інтенсивні) технології повинні бути ресурсозберігаючими. Їх суть полягає в тому, що виробництво продукції здійснюється на основі новітніх досягнень науково-технічного прогресу, створюючи умови для розвитку сільськогосподарських культур відповідно до фаз їх росту на основі комплексу агротехнічних, організаційних і економічних заходів.

Сільськогосподарські культури об'єднують у 4 групи: зернові і зернобобові, технічні; картопля, овочі та баштанні; кормові культури; багаторічні насадження. Удосконалення їх структури повинно бути направлено на збільшення виробництва аграрної продукції, забезпечення бездефіцитного балансу в ґрунті, зменшення трудових і матеріально – грошових затрат на виробництво одиниці продукції.

Для забезпечення раціонального використання землі і підвищення родючості ґрунтів, урожайності культур і якості продукції за мінімальних виробничих затрат необхідно запроваджувати науково обґрунтовані сівозміни, що передбачають використання при чергуванні культур кращих попередників. За визначенням сівозміни поділяються на польові (зернові, бурякові та ін.), кормові (прифермські, лучні, пасовищні, лукопасовищні), спеціальні (овочеві,

тютюнові, ґрунтозахисні, протиерозійні та ін.), комплексні (об'єднують культури польових, кормових і спеціальних сівозмін).

Кількість сівозмін, їх типи в господарстві залежать від виробничої спеціалізації, площі орних земель, віддаленості земель, відмінностей ґрунтів, кількості населених пунктів та їх розміщення тощо.

2. Організація виробничих процесів у рослинництві

1. Зерновиробництво. Це найбільш механізована галузь рослинництва. При цьому 60 – 70 % затрат праці відбувається на збиранні врожаю.

Кінцеві результати значною мірою залежать від якісного та своєчасного проведення підготовки ґрунту і посіву зернових. Найкращі результати на цих процесах можна отримати за потоково–групового методу використання техніки, що забезпечує ритмічність роботи.

Основним способом збирання продукції зернових культур є комбайновий. Жнива проводяться як роздільним збиранням, так і прямим комбайнуванням. Роздільним способом слід збирати перш за все ті культури, які мають схильність до осипання та полягання (високостеблеві і нерівномірно дозріваючі, а також високозабур'янені). При цьому спочатку хліба скошуються у валки, а потім здійснюється їх підбирання та обмолот.

За збирання прямим комбайнуванням агрегат виконує одночасно такі операції: скошування стебел, обмолот зерна, збирання соломи. Вологість зерна має бути 14-17%, а основна його маса (95%) — у фазі повної стиглості. Пряме комбайнування завжди використовується на низькорослих та зріджених, але незабур'яненних хлібах.

Цикл післязбиральних робіт – це зважування і розвантаження зерна, що приходить від комбайнів, очищення, сушіння зерна з підвищеною вологістю, навантаження і транспортування на заготівельні пункти або до місць зберігання. Для післязбиральної обробки зерна широко використовують зерноочисні агрегати ЗАВ – 10, ЗАВ – 20, а також сушильні комплекси КЗС – 5, КЗС – 10, КЗС – 20.

2. Цукрове буряківництво. Урожайність цукрових буряків значною мірою залежить від якості посівного матеріалу. Для посіву використовують каліброване і дражоване насіння районованих сортів і гібридів. У подальшому завданням догляду за посівами полягає в підтриманні поверхневого шару ґрунту в розпушеному і чистому від бур'янів стані, збереженні в ґрунті вологи, формуванні необхідної густоти посівів, а також виконанні заходів боротьби із шкідниками і хворобами цукрових буряків.

Дуже важливу роль відіграє формування густоти посівів. Його слід проводити у стислі терміни – за 5–6 днів, бо запізнення веде до «стікання» рослин і зниження врожаю. Оптимальним терміном формування густоти насаджень є період появи першої і другої пари листочків. Ця робота

проводиться культиваторами (поперек посівів) або боронами – скребницями і проріджувачами.

На практиці використовують різні способи збирання цукрових буряків: звичайний, потоковий, перевалочний і потоково-перевалочний. За звичайного способу збирання комбайнами корені вивантажують на поле і доочищують вручну, після цього відвозять до пунктів переробки. За потокового — корені від комбайна безпосередньо подаються в транспортні засоби і відвозяться до пунктів переробки без ручного доочищення. За перевалочного способу зібрані комбайнами корені перевозять на перевалочний пункт у кінці гонів і розвантажують у великі купи або польові кагати. Звідти буряконавантажувачами корені подають у транспортні засоби і поступово відвозять до пунктів переробки.

Потоково–перевалочний спосіб є комбінацією двох попередніх. Перевалочний і потоково–перевалочний способи допускають вибіркове ручне доочищення коренів. Застосування того чи іншого способу залежить від технічного стану комбайнів, наявності в господарстві транспортних засобів і трудових ресурсів, відстані перевезень тощо.

3. Овочівництво. Це дуже трудомістка галузь, що розподіляється на овочівництво відкритого і закритого (незахищеного і захищеного) ґрунту. Основними виробничими процесами в овочівництві відкритого ґрунту є: основний обробіток ґрунту, удобрення, підготовка ґрунту і сівба (садіння), догляд за посівами, збирання врожаю. При цьому дуже важливу роль відіграють використання високоякісного насіння і садильного матеріалу.

Найбільш трудомістким процесом при вирощуванні овочевих культур відкритого ґрунту є збирання врожаю. При цьому використовуються такі технічні засоби: платформи (на збиранні томатів, капусти, огірків та ін.), підкопувачі (буряків і моркви), збиральні машини (цибулі, капусти, деяких сортів помідорів).

До закритого ґрунту відносяться різні культиваційні споруди та утеплений ґрунт. Споруди поділяються на: зимові та весняні теплиці; парники; утеплений ґрунт; допоміжні господарські будівлі. Із них культиваційні споруди – це капітальні будівлі зі штучним мікрокліматом для вирощування рослин у несезонний період (за допомогою спеціального обладнання і апаратури). На відміну від утепленого ґрунту, який використовують від кількох тижнів до 2-х —3-х місяців, у культиваційних спорудах овочі вирощують протягом 5-12 місяців.

Основними типами культиваційних споруд є теплиці і парники. Теплиці бувають зимові (в них вирощують овочі протягом року і з 1 м² збирають 25-40 кг) та весняні (використовуються з квітня до жовтня і з 1 м² збирають 15-25 кг овочів).

Ранні овочі вирощують також у парниках та у відкритому утепленому ґрунті (захищеному від приморозків), одержуючи продукцію на 20-25 днів раніше, ніж в умовах відкритого ґрунту. В утепленому ґрунті в основному вирощують огірки й помідори.

Одним із напрямів організації овочівництва закритого ґрунту є запровадження гідропонного способу вирощування овочевих культур. При цьому їх вирощують не на ґрунті, а на субстратах, які регулярно в автоматизованому режимі зволожують розчином мінеральних солей відповідної концентрації.

Запровадження раціональної культурозміни у тепличному господарстві (агрономічне обґрунтоване чередування культур у кожному виді культивацийних споруд) дає можливість одержувати 3-5 урожаїв. Овочі збирають за допомогою платформ, а по доріжках продукцію перевозять електрочапами або тракторами Т-25 А з вилоподібними навантажувачами.

4. Садівництво та виноградарство. Виробництво продукції в цих галузях пов'язане з використанням багаторічних насаджень, що належать до основних його засобів, мають певну специфіку і потребують затрат коштів при їх формуванні. Вони добре поєднуються з розвитком інших галузей (молочним і молочно-м'ясним скотарством, бджільництвом та ін.) та підсобних виробництв (переробкою продукції, виготовленням тари, пакувальних матеріалів та ін.). Основними виробничими типами підприємств є: плодові, плодово-ягідні, плодоконсервні, плодово-розсадницькі, садівничо-виноградарські, виноградарсько-садівничі, виноградарські, виноградарсько-плодово-виноробні.

Породний і сортовий склад плодово-ягідних насаджень та винограду добирають відповідно до зональних умов, виробничого напрямку галузі, способу використання продукції (у свіжому вигляді чи для переробки), забезпеченості трудовими ресурсами та можливостей реалізації продукції. Правильний добір порід і сортів насаджень має забезпечити: виконання планових завдань щодо обсягу і складу продукції; рівномірність завантаження робочої сили і засобів виробництва в період масових робіт; тривалий період використання продукції; перехресне запилення сортів; високу економічну ефективність кожної породи, сорту і галузі в цілому (урожайність, якість продукції, прибутковість, окупність вкладених коштів).

Для закладання використовують, як правило, районовані, стійкі до шкідників і хвороб сорти. Їх кількість слід оптимально обмежувати підбором сортів з різними періодами досягання. Крім того, відібрані сорти повинні відповідати сучасним вимогам промислової технології (бути взаємозапильними, придатними для інтенсивного вирощування із застосуванням механізованого догляду за насадженнями). Забезпечення садівництва і виноградарства необхідними сортами залежить від організації плодо-і виноградарозсадництва,

яке є складним інтенсивним господарством і вимагає великої уваги та капітальних вкладень.

Основними виробничими процесами в садівництві й виноградарстві є вирощування саджанців, садіння, догляд за рослинами, збирання, зберігання і переробка продукції. Одна з дуже відповідальних робіт під час садіння - організація території насаджень, це — вибір земельних ділянок; правильне розміщення порід і сортів на території; поділ насаджень на квартали, розміщення захисних насаджень і шляхової мережі, а також господарських центрів, пакувальних приміщень, сховищ і підприємств, що переробляють продукцію. Оптимальні розміри кварталів: від 8-10 до 20 га в садах, 4-5 га – в ягідниках, 15-20 га – на виноградниках.

Дерева і кущі залежно від сорту і технології садять за різними схемами. Наприклад, у виноградарстві найбільш поширеним є садіння за шириною міжрядь 2-2,5 м і відстанню в рядках 1,25-1,5 м (2600 – 4000 кущів на гектар). Висаджують виноградники із міжряддям і 3-4 м.

Найбільш трудомісткий процес у садівництві й виноградарстві – збирання продукції, який виконують переважно вручну. Нині є збиральні машини, що працюють, як правило, за принципом вібрації але для виробництва якісної кінцевої продукції виноград, зібраний комбайнами, не завжди відповідає вимогам.

Основними формами організації праці в садівництві й виноградарстві є постійні виробничі бригади, ланки, окремі орендарі.

3. Відтворення стада тварин

Відтворення стада – це регулярна заміна тварин того ж самого призначення молодшими і більш продуктивними. Відтворення буває просте (коли заміну тварин проводять тією ж кількістю голів) і розширене (поповнення стада більшою кількістю тварин). При цьому необхідно добиватися, щоб поголів'я замінювалося більш якісними тваринами, тобто з кращими породними й племінними якостями, більш продуктивними.

Різні види тварин мають неоднакові терміни відтворення. Наприклад, у корів він починається з 27-30 місяців і більше, а свиноматки перший приплід дають у 14-15 місяців.

Вибуття із стада дорослих тварин внаслідок старіння, захворювання, зниження продуктивності називають вибракуванням, а поповнення стада – ремонтом. Молодняк, що вирощується для ремонту, називають ремонтним, а інший надремонтним. При цьому відтворення стада відбувається внаслідок вирощування власного молодняку, або в результаті надходження його з інших господарств.

Для організації раціонального відтворення стада необхідно забезпечити: своєчасне запліднення ремонтного молодняку, ліквідацію яловості й

підвищення плодючості маток; повне збереження приплоду; поліпшення племінних якостей (за допомогою діючих племзаводів і племпідприємств); своєчасне вибракування малопродуктивних і непридатних для розведення тварин.

4. Організація скотарства

Відповідно до виробничого напрямку підприємства з виробництва продукції скотарства поділяються на молочні, молочно-м'ясні, м'ясо-молочні, відгодівельні.

У спеціалізованих молочних підприємствах питома вага корів у структурі стада становить 50 – 60 %. Особлива увага звертається на продуктивність корів (одержують 4000–5000 л молока від однієї голови), якість молока та на вдосконалення відносин з молокопереробними підприємствами.

Молочно-м'ясні і м'ясо-молочні підприємства є найбільш поширеним типом господарств, що займаються скотарством. Питома вага корів у них до 50%, молочна продуктивність – 3000–3500 л молока на корову, середньодобовий приріст живої маси – понад 600 г.

Відгодівельні підприємства, як правило, не мають власного основного стада, а відгодовують закуплений молодняк великої рогатої худоби.

На фермах великої рогатої худоби виділяють такі виробничі групи тварин: дійні корови, корови сухостійного періоду, молодняк до 6 місяців, молодняк на дорощуванні віком 6-12 місяців, тварини на відгодівлі та нагулі (молодняк старше 12 місяців і вибракувана доросла худоба), племінні тварини. Групи тварин розбивають на підгрупи: корови – до 200 голів, відгодівельний молодняк – до 300 голів.

Для утримання молочного стада застосовують в основному три способи: 1) прив'язний, 2) безприв'язний із вільно вигульним утриманням на глибокій підстилці; 3) безприв'язно – боксовий. Вибір способу утримання тварин залежить від природних умов, характеру і структури кормовиробництва.

Однією із перспективних у молочному скотарстві є поточно-цехова система виробництва молока і відтворення стада. При цьому виробничий процес поділяється на окремі цикли відповідно до фізіологічного стану тварин. Система передбачає поділ тварин на 3-4 групи (цехи): 1) підготовки корів і нетелів до отелення (сухостійний); 2) отелення; 3) роздоювання та запліднення корів; 4) виробництво молока. Успіх залежить від організації годівлі тварин, умов їх утримання і матеріального стимулювання працівників.

5. Організація свинарства

Поголів'я свиней відрізняється високою плодючістю і скоростиглістю – свиноматка дає два опороси на рік (16 і більше поросят). У 7-9 місяців жива

маса тварин досягає 100-110 кг і їх реалізують на м'ясо. Забійний вихід у свиней 70-80% (у великої рогатої худоби – 50-60%).

Основними виробничими типами в свинарстві є племінні і товарні господарства. Товарні підприємства застосовують м'ясний, беконний, напівсальний і сальний типи відгодівлі, що відрізняються віком свиней на відгодівлі, технологією і терміном утримання та годівлі тварин. При цьому використовують групове вільно-вигульне і станкове-вигульне (групове і індивідуальне), а також безвигульне утримання свиней.

У свинарстві виділяють такі групи тварин: маточне поголів'я; поросята до 2-місячного віку; відлучені поросята 2-х – 4-х місяців; ремонтний молодняк 4-х місяців; відгодівельна група (молодняк старше 4-х місяців та вибракувані дорослі свині, поставлені на відгодівлю).

На великих свинарських фермах створюють спеціалізовані бригади для догляду: за свиноматками та кнурами – на кожні 100-150 свиноматок; ремонтним та відгодівельним молодняком – на кожні 800-1000 голів. За високого рівня механізації такі бригади можуть створюватися з поголів'ям відповідно 200-300 і 2000-3000 голів. У звичайних умовах зо одним працівником закріплюють 20-25 свиноматок з приплодом, 100-150 голів молодняку.

6. Організація птахівництва

Виділяють чотири галузеві напрями птахівництва: 1) яєчний (використовують лише за розведення курей); 2) м'ясний (є головним напрямом за розведення гусей, качок та індиків); 3) яєчно-м'ясний – найпоширеніший (виробляють товарні яйця і м'ясо птиці); 4) племінний – виробництво яєць від племінної птиці.

Спеціалізація птахогосподарств і ферм відбувається не тільки за видами продукції, а й за окремими стадіями виробничого процесу: вирощування гібридної птиці, інкубації, вирощування ремонтного і м'ясного молодняку, утримання курей – несучок, забою і переробки птиці. При цьому для утримання використовують такі способи: клітковий, на підлозі, вигульний, вольєрний, комбінований.

Залежно від місцевих умов планують птахофабрики різних розмірів: з клітковим утриманням курей-несучок на 50, 100, 250, 300, 400 і 500 тис. гол.; з утриманням на підлозі з глибокою підстилкою на 100 тис. гол. промислового стада. Бройлерні фабрики планують для відгодівлі від 1 до 8 мільйонів курчат на рік.

Розмір птахівництва в спеціалізованих господарствах визначається посівними площами зернових культур і коливається в межах від 20 до 150 тис. голів.

Більшість птахофабрик яєчного напряму застосовують закінчений цикл виробництва, тобто утримують батьківське стадо для одержання інкубаційних

яєць, займаються інкубацією яєць, вирощують молодняк для поповнення основного стада, проводять забій і переробку птиці. При цьому створюються такі цехи: промислового стада курей-несучок; батьківських форм; інкубації; вирощування молодняку до 60-денного віку; ремонтного - до 150-денного віку; відгодівлі; кормовиробництва; яйцесклад; зоотехнічну й ветеринарну лабораторії; переробки птиці з холодильником; утилізації відходів.

Промислове виробництво м'яса птиці організується шляхом вирощування курчат до 45-60-денного віку з середньою живою масою 1,2-1,8 кг. Їх називають бройлерами. Вони відрізняються високою економічною ефективністю, бо при цьому забезпечується висока якість м'яса, скоростиглість, невеликі витрати кормів на 1 ц приросту, механізація і автоматизація процесів, окупність капіталовкладень і високий рівень рентабельності.

В Україні створено 7 об'єднань з виробництва бройлерів і 4 комбінованого напрямку – яєчно-м'ясного. Такі об'єднання розраховані на утримання від 5 до 25 млн. голів.

Основною формою організації праці на птахофабриках є бригада, склад і розміри якого залежать від виробничого призначення ферми, системи утримання птиці, рівня механізації і автоматизації процесів. Оплата праці в основному відрядно-преміальна за IV – V розрядами. Застосовується і преміювання: за економію витрат – у розмірі 70% від суми отриманої економії; за перевиконання виробничої програми – до 30% від вартості понадпланової продукції (за цінами реалізації).

Установлюється і додаткова оплата за підвищення несучості курей і середньодобових приростів бройлерів порівняно з отриманими за попередні 2–3 роки – 4–6% від середньомісячного заробітку за кожний відсоток перевищення названого рівня. Застосовуються й інші види заохочення.

Комплексне використання всіх напрямів удосконалення організації виробництва – основа підвищення його економічної ефективності.

Контрольні запитання

1. Які ви знаєте галузі рослинництва? Задачі їх розвитку.
2. У які групи об'єднуються сільськогосподарські культури?
3. Сутність інтенсивних технологій.
4. Сутність, типи і види сівозмін.
5. Основи організації зерновиробництва.
6. Відмінність роздільного збирання зернових і збирання прямим комбайнуванням.
7. Основи організації і виробництва цукрових буряків.
8. Способи збирання цукрових буряків.
9. Організація овочівництва відкритого (незахищеного) ґрунту.

10. Організація овочівництва закритого (захищеного) ґрунту.
11. Основи організації садівництва і виноградарства.
12. Які вимоги ставляться до підбору пород і сортів багаторічних насаджень?
13. Вимоги до організації території в садівництві та виноградарстві.
14. Основні виробничі процеси в садівництві й виноградарстві.
15. Галузеві напрями птахівництва та їх характеристика.
16. Розміри птахофабрик і фактори, що на них впливають.
17. Структура птахофабрик із закінченим циклом виробництва.
18. Суть бройлерного вирощування птиці.
19. Основні форми організації і оплати праці в птахівництві.

Лекція 12. Організація підсобних виробництв і промислів

1. Необхідність і передумови розвитку підсобних виробництв

2. Класифікація підсобних підприємств та їх подальший розвиток

1. Необхідність і передумови розвитку підсобних виробництв

Розвиток ринкових відносин в економіці України вимагає створення нових та розширення існуючих видів підприємницької діяльності, особливо в агропромисловому комплексі. Це пояснюється специфікою сільського господарства: воно найбільш успішно розвивається при раціональному поєднанні основних, додаткових і підсобних галузей. Останні сприяють розвитку основного виробництва — надають йому певні види послуг, виготовляють матеріальні засоби, переробляють сільськогосподарську продукцію. Завдяки цьому знижується сезонність використання робочої сили, забезпечується рівномірна її зайнятість протягом року, раціонально використовуються матеріальні, сировинні та енергетичні ресурси, господарства мають додаткові грошові надходження. Крім того, розвинене підсобне виробництво дає змогу сільськогосподарським підприємствам в умовах економічної кризи розвивати основне виробництво, зберігати трудові колективи, тобто воно є фактором економічної стабільності.

Доцільність поєднання сільськогосподарського виробництва з іншими видами діяльності зумовлена багатьма факторами: природними, соціально-економічними, організаційними, технологічними тощо.

Різниця між робочим періодом і періодом виробництва у сільському господарстві створює необхідні умови для поєднання землеробства з підсобними промислами.

Іншим важливим природним фактором розвитку підсобних виробництв є *наявність місцевих сировинних ресурсів*. Природними джерелами сировини є

ліси, надра, родовища корисних копалин, мінеральні джерела. Зокрема, використовуються дари лісів (плоди, ягоди, березовий сік, лікарські рослини), поклади граніту, бутового каменю, черепашник.

У багатьох випадках запаси цієї сировини є недостатніми для створення потужних промислових підприємств з її переробки або діючі підприємства не спроможні охопити всі сировинні джерела. За таких умов доцільною є організація невеликих виробництв місцевого значення на базі одного або кількох сільськогосподарських підприємств.

Додатковим джерелом грошових надходжень є *переробка в господарстві виробленої сільськогосподарської продукції*: виготовлення плодоовочевих консервів, сухофруктів, борошна, олії, круп, м'ясних та молочних виробів. Переробка продукції зумовлена і технологічним фактором — необхідністю максимально зберегти вихідні якості. Цього досягають, дотримуючись оптимальних строків її збирання, закладання на зберігання або переробку, тобто запобігаючи її якісним втратам.

Підсобні промислові виробництва виконують важливу соціально-економічну функцію не тільки стосовно сільського господарства та сільського населення. Виробляючи продукти харчування, продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання нехарчової групи, художні вироби, будівельні матеріали, вони забезпечують потреби внутрішнього ринку, створюючи конкуренцію імпортованим товарам за рахунок нижчих цін.

Функціонування плодоовочепереробних заводів (цехів) у сільськогосподарських підприємствах дає змогу раціонально використовувати надлишки овочів і плодів, вирощених на присадибних та садово-городніх ділянках, площі яких за останні роки збільшилися в десятки разів. Закуповуючи їх за договірними цінами, переробні виробництва створюють свої сировинні запаси і, що важливо, звільняють господарства від турбот щодо збуту. Особливо актуальним це є для мешканців населених пунктів, віддалених від міст і промислових центрів.

Підсобні виробництва та промисли організують на базі агрофірм, агрокомбінатів, агроторгових підприємств, агропромислових об'єднань, акціонерних товариств, сільськогосподарських кооперативів, фермерських господарств та їх об'єднань. Функціонують вони у цих формуваннях на правах виробничих підрозділів. Основним завданням їх діяльності є раціональне використання продукції, збільшення обсягів виробництва продуктів харчування та виробів виробничо-технічного призначення, повніша зайнятість та закріплення робочої сили, зміцнення економіки господарств у цілому, прискорення соціального розвитку села. Кінцевою метою їх діяльності, як і будь-якого іншого підприємства в умовах ринку, є отримання максимального прибутку. При потребі підсобні виробництва можна створювати на

міжгосподарській основі як безпосередньо в одному з господарств-учасників, так і на самотійному балансі.

Організуються і ліквідуються підсобні виробництва в сільськогосподарських підприємствах за рішенням загальних зборів (зборів уповноважених), на міжгосподарських підприємствах (в організаціях) — за рішенням зборів уповноважених представників господарств-учасників. Як правило, вони створюються на території господарств, іноді (заготівля деревини, видобуток не-рудних матеріалів тощо) — за їх межами.

Реалізують продукцію підсобні підприємства за договорами, укладеними з організаціями споживчої кооперації, державної та приватної торгівлі, промисловими підприємствами та іншими господарськими формуваннями на кооперативних ринках, а також через систему власної торгівлі. Останнє особливо стосується агрофірм, агрокомбінатів та агроторгових підприємств.

Ціни на продукцію підсобних виробництв і промислів, як правило, є договірними і враховують вимоги чинного законодавства.

Підсобні підприємства використовують переважно робочу силу тих господарств, де вони створені, особливо працівників, які вивільняються із сільськогосподарського виробництва у міжсезонний період, а деяких спеціалістів можуть залучати зі сторони (здебільшого спеціалістів-технологів). Широко використовується тут праця громадян, які постійно проживають на території господарства, включаючи пенсіонерів, осіб з обмеженою працездатністю. Практикується також організація праці на дому, надається можливість працювати в підсобному господарстві неповний робочий день або тиждень. Працівникам, що виконують роботу на дому, видається сировина, матеріали, обладнання згідно з договором, укладеним із засновником підсобного підприємства.

Підсобні підприємства функціонують відповідно до затвердженого Положення про їх діяльність, яке розробляють на підставі Примірного положення про підсобні промислові виробництва і промисли з урахуванням конкретних умов.

Створення підсобних підприємств і промислів в сільському господарстві є економічно закономірним етапом агропромислової інтеграції. Він зумовлений постійно зростаючими потребами людей в нових видах праці, об'єктивною необхідністю розвитку продуктивних сил, удосконалення виробничих відносин.

2. Класифікація підсобних підприємств та їх подальший розвиток

Всі види підсобних підприємств і промислів можна класифікувати за спеціалізацією, за принципом організації діяльності, за характером використання праці, за розмірами і т.ін. Найсуттєвішою є класифікація за спеціалізацією. За цією ознакою розрізняють підсобні підприємства, які: 1)

обслуговують основне виробництво; 2) переробляють сільськогосподарську продукцію; 3) випускають промислову продукцію.

Найбільш поширені в Україні підприємства першої групи. До них належать кузні, майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки, цехи для виробництва трав'яного борошна, приготування кормових сумішей, комбікормові заводи та ін. Діяльність цих підприємств спрямована насамперед на забезпечення безперебійної роботи основного сільськогосподарського виробництва. Такі виробництва поширені по всій території України.

До підприємств другої групи відносять млини, крупорушки, олійниці, консервні та плодоовочеві цехи й заводи, цехи з переробки молока і м'яса та ін. Переробка сільськогосподарської продукції широко розвинена в усіх економічних районах України, але найбільше — у південних областях, особливо переробка овочів та фруктів.

Підприємства третьої групи найбільш поширені в західному регіоні України. Це швейні, цегляні виробництва, видобуток та переробка нерудних будівельних матеріалів, виробництво плівки, лісозаготівля, лісопильні, столярні майстерні, художні промисли, виготовлення металовиробів, товарів культпобуту, різних комплектуючих виробів і деталей для промислових підприємств.

Розвиток підсобних підприємств і промислів продиктований вимогами часу:

- змінити характер сільськогосподарської праці, перетворити її на різновид індустріальної;
- раціональніше використовувати сільські трудові ресурси, особливо резерви їх у міжсезонні періоди;
- виробництво деяких товарів культпобуту, які великим промисловим підприємствам продукувати не вигідно;
- поліпшити соціально-демографічну ситуацію на селі;
- пошук шляхів зменшення нераціональних перевезень продукції за рахунок організації, переробки її на місцях, зменшення втрат сільськогосподарської продукції, особливо тієї, що швидко псується, скорочення транспортних витрат;
- різко підвищити культурно-побутові умови життя сільських працівників, розвивати інфраструктуру села, закріплювати молодь на селі.

В умовах нинішніх змін усього господарського механізму, утвердження приватної власності на землю об'єктивним стає розвиток нових форм підсобного виробництва на основі кооперації, оренди, акціонування, створення приватних фірм і підприємств. Необхідним стає також розвиток нової форми підсобної діяльності — прямого кооперування сільськогосподарських підприємств з промисловими.

У перспективі існуючі нині підсобні виробництва сільськогосподарських підприємств трансформуватимуться в нові організаційні традиційні та нетрадиційні форми. З розвитком агрофірм і агрокомбінатів надалі підсобні підприємства, як складова частина системи "виробництво — переробка — реалізація", набуватимуть більшого значення і самостійності. Вони будуть трансформуватись у великі агроіндустріальні комплекси з переробки сільськогосподарської продукції, філії промпідприємств, кооперативи з надання населенню побутових та інших послуг. Останні створюватимуться переважно на основі приватної власності.

Якісно новим витком у розвитку підсобних підприємств в умовах формування ринкового механізму є розширення сфери нової підсобної діяльності — надання послуг у сільській місцевості на основі приватного підприємництва.

У перспективі на селі створюватимуться філії промислових підприємств, що дасть змогу запобігати міграції сільського населення. З розвитком агрофірм і агрокомбінатів підсобні підприємства стануть невід'ємною частиною сільськогосподарського виробництва.

Контрольні запитання

1. Які основні завдання організації підсобних підприємств і промислів?
2. У чому полягає об'єктивна необхідність їх створення?
3. Які ви знаєте основні види та організаційні форми підсобних підприємств?
4. Якими є основні шляхи розвитку підсобних підприємств в умовах подальшого розвитку ринкових відносин?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азізов С.П. Організація аграрного виробництва і бізнесу : підручник. / С.П.Азізов, П.Т.Саблук, П.К. Канінський. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 790 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2013. – 779 с.
3. Березівський П.С. Організація виробництва в сільськогосподарських підприємствах : навчальний посібник / П.С.Березівський, П.І.Михалюк. – Львів : Українські технології, 2002. – 448 с.
4. Дробот В.І. Бізнес-план розвитку сільськогосподарського підприємства : навч. посіб. / В.І. Дробот, В.П. Мартьянов, М.Ф. Соловйов. – К. : Мета, 2003. – 336 с.

5. Економічний довідник аграрника / наук. ред. Ю.А.Лузан / Преса України. – 2003. – 800с.

6. Зінь Е.А. Планування діяльності підприємства: підручник / Е.А. Зінь, М.О. Турченко. – К. : Вид-во “Професіонал”, 2004. – 320 с.

7. Ільчук М.М. Організація і планування сільськогосподарського виробництва: підручник / за ред. М.М. Ільчука, Л.Я. Зрібняка. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 456 с.

8. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві : підручник / В.М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2004. – 495 с.

10. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / В.М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2002. – 280 с.

11. Нормування праці у скотарстві. – К. : ТОВ “Комплекс Віта”, 2000. – 104 с.

12. Нормативи часу і чисельності працівників тваринницьких ферм. – К. : Урожай, 1990. – 536 с.

13. П.С. Березовський. Організація виробництва, прогнозування та планування в агропромисловому комплексі України [навчальний посібник] / за ред. П.С. Березовського. – Львів. “Магнолія Плюс”: Видавець СПДФО В.М. Піча, 2009. – 440 с.

14. Питомі виробничі нормативи моделей тваринницьких формувань різних виробничих типів по зонах України: нормативний науково-практичний посіб./ Мінагрополітики України, НААН України, ІТ НААН України – Х. : ІТ НААН України, 2010. – 36 с.

15. Семенюк Н.А. Економічний аналіз : навчально-методичний посібник з економічних спеціальностей для аграрних вищих навчальних закладів / Н.А.Семенюк, В.Г. Петренко.- К. : НМЦ, 2004. – 222 с.

16. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства : навчальний посібник / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – 3-тє вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.

Рекомендується також використовувати матеріали періодичних видань: журналів “Економіка АПК” та “Пропозиція”; Вісника аграрної науки Причорномор’я, який видається Миколаївським НАУ.

Інтернет-ресурси

1. Економіка України [Електронний ресурс] : політико-економічний журнал. –2015. –№ 1. – 152 с. – Електрон. версія друк. вид. –Режим доступу :

<http://www.nbuuv.gov.ua/portal/#E>. –Дата останнього доступу : 20.01.2017. – Назва з екрану.

2. Верховна Рада України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт / Верховна Рада України; Управління комп'ютеризованих систем. –К. : Верховна Рада України, 1994 –. –Веб-сайт. –Режим доступу : [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua) – Мова укр., рус., англ. –Дата останнього доступу : 20.01.2017. –Назва з екрану.

3. Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт / Кабінет Міністрів України; Управління комп'ютеризованих систем. –К. : Кабінет Міністрів України, 1994 –. –Веб-сайт. –Режим доступу : [http:// www.minagro.kiev.ua](http://www.minagro.kiev.ua) –Мова укр., рус., англ. –Дата останнього доступу : 20.01.2017. –Назва з екрану.

4. Міністерство аграрної політики і продовольства України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт / Міністерство аграрної політики і продовольства України; Управління комп'ютеризованих систем. –К. : Міністерство аграрної політики і продовольства України, 1994 –. –Веб-сайт. –Режим доступу : [http:// www.minagro.kiev.ua](http://www.minagro.kiev.ua) –Мова укр., рус., англ. –Дата останнього доступу : 20.01.2017. –Назва з екрану.

11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт / Державний комітет статистики України; Управління комп'ютеризованих систем. –К. : Державний комітет статистики України, 1994 –. –Веб-сайт. –Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)–Мова укр., рус., англ. – Дата останнього доступу : 20.01.2017.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВ**

Опорний конспект лекцій

БАНЄВА ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА

Відповідальний за випуск : І.О.Банєва
Технічний редактор: А.А.Яценко

Формат 60x84 1/16 Ум.друк.арк

Тираж 5 прим.

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м.Миколаїв, вул.Г.Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013

